Klaipėdos universitetas
Lietuvos istorijos institutas
Vilniaus universitetas

L I E T U V O S

ARCHEO*logija* 27

DIEMEDŽIO LEIDYKLA
VILNIUS

VILNIUS 2005

UDK 902/904(474.5)
Li-227

Redaktorių kolegija:
Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius ir sudarytojas*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Rimantas Jankauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)

Ēvalds Mugurēvičs
(*Latvijos universiteto*
Latvijos istorijos institutas)

Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vladas Žulkus
(*Klaipėdos universitetas*)

Jurgita Žukauskaitė
(*ats. sekretorė*)

ISSN 0207-8694
ISBN 9986-23-126-4

© Lietuvos istorijos institutas, 2005
© Straipsnių autoriai, 2005

LIETUVOS ARCHEOLOGIJA. 2005. T. 27, p. 85–104. ISSN 0207-8694

PILIAKALNIŲ PAPĖDŽIŲ GYVENVIETĖS: TYRINĖJIMŲ PROBLEMATIKA LIETUVOJE

GINTAUTAS ZABIELA

Šiuolaikinę archeologiją daugiau domina ne iškasamos senovės liekanos, o jų teikiama galimybė rekonstruoti praeitį. Tam reikia kaip galima išsamiau pažinti visą ankstesnių epochų gyventojų aplinką. Čia svarbiausia grandis yra senosios gyvenvietės. Nėra reikalo įrodinėti jų svarbą žmonių visuomenės pažinimui. Tačiau gyvenviečių reikšmė Lietuvos archeologijoje dažnai buvo nepakankamai vertinama – ilgą laiką dominavo laidojimo vietų tyrinėjimai ir jų teikiamos medžiagos pagrindu daromos praeities rekonstrukcijos (Sidrys, 1999, p. 212, 227). Išimtis buvo tik akmens amžiaus epocha, iš kurios beveik neturima kapų. Nors jau bene šimtas metų tyrinėjami piliakalniai, o paskutinį dešimtmetį daugiau dėmesio kreipiama Naujųjų laikų senamiesčiams, gyvenviečių tyrimų problematika šiais objektais nesibaigia. Šiame straipsnyje bus aptariamas vienos iš mažiausiai pažįstamų gyvenviečių rūšių – piliakalnių papėdžių gyvenviečių – pažinimo lietuviškas kontekstas.

Papėdžių gyvenviečių skaičius. Piliakalnių papėdžių gyvenvietės sudaro neatskiriamą piliakalnio, kaip archeologijos paminklų komplekso, dalį. Natūroje jos dažniausiai niekuo neišsiskiria iš aplinkos. Tai piliakalnių papėdėse esantys įvairaus storio ir intensyvumo kultūriniai sluoksniai, kurie aptinkami žvalgymų ar kasinėjimų metu. Šie sluoksniai susiformavo čia gyvenant žmonėms arba jiems vykdant ūkinę veiklą, kuri dėl savo specifikos (gaisrų pavojus – pvz., metalurgija) piliakalnyje negalėjo būti vykdoma. Vienintelė sąlyga, būtina šiuos kultūrinius sluoksnius interpretuoti kaip papėdės gyvenvietę, yra jų chronologinis atitikimas piliakalniui. Be abiejų komponentų tyrimų tai ne visada galima padaryti. Tai viena priežasčių, iki šiandien neleidžianti įvardyti tikslaus papėdžių gyvenviečių skaičiaus. Jau pats objekto pavadinimas rodo, kad jų negali būti daugiau nei piliakalnių. Pastarųjų Lietuvoje dabar priskaičiuojama kiek daugiau nei 800[1] . Papėdžių gyvenviečių iki šiol aptikta maždaug prie 350 piliakalnių (43% visų)[2] . Kodėl jų nėra prie didesnės dalies piliakalnių – lieka neaišku. Galimi keli paaiškinimai: jų išvis nebuvo, papėdės gyvenvietės sunaikintos vėliau, iki šiol neaptiktos jų vietos. Dvi paskutinės priežastys akivaizdžios žinant realią jų apsaugą ir apskaitą, tačiau visko nepaaiškina. Papėdės gyvenvietės nebuvimas šalia piliakalnio iki šiol yra silpniausiai dokumentuotas faktas dėl išsamių piliakalnių aplinkos žvalgymų nebuvimo. Net paviršutiniškai žvalgant kai kurių gyvenviečių, neturėjusių piliakalnių, aplinką, čia jos aptinkamos[3] . Kaip padėtis pasikeistų atlikus detalius žvalgymus šalia visų piliakalnių be papėdžių gyvenviečių – prognozuoti neįmanoma. Dabar atrodo, kad papėdžių gyvenviečių nebuvo prie ankstyvųjų ir kai kurių specifinės paskirties piliakalnių (pvz., apžvalgos vietų).

Tyrinėjimų istorija. Papėdės gyvenvietės į archeologų akiratį pateko vėlai. Pirmosios papėdės gyvenvietės žvalgytos šalia 1930–1934 m. kasinėtų Apuolės[4] ir Įpilties piliakalnių (Nerman, 1958, pav. 271; Puzinas, 1938, p. 296). Pirmoji archeologiškai tyrinėta papėdės gyvenvietė 1933 m. kasinėta prie Velikuškių piliakalnio (Zabiela, 1994, p. 47). Čia šlaituose kastos perkasos apatinėje dalyje peržengė piliakalnio gynybinius įtvirtinimus ir

---

[1] Dar labai neseniai buvo laikoma, kad Lietuvoje yra 993 piliakalniai (Zabiela, 2001, p. 35), tačiau rengiant Lietuvos piliakalnių atlasą ir 2003–2005 m. aplankius visus piliakalniais laikomus objektus, paaiškėjo, kad jų yra 829.

[2] Anksčiau literatūroje nurodytas jų didesnis skaičius – maždaug apie 400 (žr. Jovaiša, Markelevičius, 1976, p. 31).

[3] Pvz., prie Vilkų Lauko, Šilalės r., pirmojo piliakalnio 1997 m. aptikta apie 1 ha ploto papėdės gyvenvietė (Zabiela, Vaitkevičius, 1998, p. 488).

[4] Tekste minimų tyrinėtų piliakalnių papėdžių gyvenviečių administracinė priklausomybė bei pagrindiniai tyrinėjimų duomenys nurodyti 1 lentelėje.

1 pav. Tyrinėjamas Migonių papėdės gyvenvietės plotas 2. 1954 m. (LIIR Nr. 4700).

įsiterpė į papėdės gyvenvietės plotą. 1938 m. žvalgomieji tyrimai vykdyti papėdės gyvenvietėje šalia Lentainių piliakalnio (Kuprevičius, 1941, p. 339). Reikia paminėti ir 1933 bei 1939 m. V. ir E. Holubovičių tyrinėtą gyvenvietę Vilniuje, Kalnų parko rajone (Hołubowicz, 1939; Голубовичи, 1945), nors pastarosios paskirtis ir tebėra neaiški. Išsamesni papėdžių gyvenviečių tyrinėjimai prasidėjo pokario metais. Pradedant nuo pirmųjų žvalgomųjų ekspedicijų apie jas pradėti kaupti duomenys, registruojant paviršiuje randamą keramiką. Pirmoji plačiau tyrinėta papėdės gyvenvietė 1954–1955 ir 1957 m. kasinėta šalia Migonių piliakalnio (Volkaitė-Kulikauskienė, 1958b, p. 52–57) (1 pav.). 1955–1957 m. būsimų Kauno marių pakrantėse kasinėtos Bačkininkėlių (Navickaitė, 1959a, p. 103, 108–118) ir Guogų (Navickaitė, 1959b, p. 89, 93–100) papėdės gyvenvietės. Galutinai papėdžių gyvenviečių reikšmę archeologijoje įtvirtino 1957–1959 m. kasinėjimai radinių turtingose Juodonių ir Aukštadvario papėdės gyvenvietėse (Nakaitė, 1959). Tuo metu atsiranda ir pirmųjų papėdžių gyvenviečių funkcijos aiškinimų (Volkaitė-Kulikauskienė, 1958a, p. 37; 1959, p. 136; Navickaitė, 1959a, p. 118). Šį trumpą, bet intensyvų papėdžių gyvenviečių tyrimų etapą užbaigė 1961 m. pasirodęs jų apibendrinimas visos Lietuvos archeologijos mastu (Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961, p. 151–156, 271–277).

7 dešimtmetyje papėdžių gyvenvietės taip intensyviai netyrinėtos, nors didesnių apimčių tyrimai vykdyti Užnemunėje (Paveisininkai, 1962 m., Kunigiškiai, 1964 m., Norkūnai I 1964–1965 m.). Šių tyrimų pagrindiniai rezultatai skelbti kaip trumpos informacijos[5], tačiau platesnių apibendrinimų vengta[6]. Tokią situaciją užfiksavo ir 1975 m. pasirodęs „Lietuvos TSR archeologijos atlaso" antras tomas, skirtas piliakalniams. Čia papėdžių gyvenvietės trumpai charakterizuotos (Lietuvos, 1975, p. 9), ties piliakalnių aprašais nurodyta, kurioje piliakalnio pusėje jos yra, kas rasta. 8 dešimtmečio antrojoje pusėje papėdžių gyvenviečių tyrimai vėl išsiplėtė. Tai susiję su ūkiskaitiniais tyrimais statybų liečiamose vietose (Dapšiai, Daubariai, Jautakiai, Narkūnai, Vaitiekūnai, Lavoriškės). Ūkiskaitiniai tyrimai lėmė tai, kad išsamiau šiomis gyvenvietėmis nebuvo susidomėta. Tai matyti iš papėdžių gyvenviečių tyrimus apibendrinančių darbų (Daugudis, 1976, p. 65–66; 1978, p. 39–43; 1981, p. 66–72; 1982, p. 23, 37–38, 47–55, 92–97). Juose vos ne daugiau kalbama apie tokių gyvenviečių įtvirtinimus nei apie pačias gyvenvietes.

9 dešimtmetyje papėdžių gyvenviečių tyrimai išgyveno krizę. Išimtis čia yra Kernavės gyvenvietės Pajautos slėnyje tyrimai, tačiau jos interpretavimas kaip miesto tipo gyvenvietės neskatino papėdžių gyvenviečių pažinimo. Nors papėdžių gyvenviečių tyrimams tuomet nestokojo lėšų, kasinėjimai visiškai sumenko (Veršvų papėdės gyvenvietėje ištirta vos 1,5% jos ploto) arba jų išvis buvo atsisakyta (Marvelės papėdės gyvenvietė). Iš platesnių iškastos medžiagos apibendrinimų paminėtina tik Juodonių piliakalnio papėdės gyvenvietės publikacija (Grigalavičienė, 1992, p. 58–89). Laikotarpio pabaigoje šias gyvenvietes bandyta tirti netgi vien tik gręžinių pagalba (Bubiai, Eketė, Įpiltis). Krizė užsitęsė iki 1998 m. Šie metai buvo tam tikra prasme lūžis tiek tyrimų, tiek platesnio papėdžių gyvenviečių pažinimo prasme. Vėl grįžta prie didesnių apimčių (Krūminiai) ir ilgalaikių (Žiegždriai) tyrimų. Svarbią reikšmę šių gyvenviečių pažinime turėjo tuomet pasirodžiusi išsami V. Žulkaus monografija apie Palangos gyvenvietes (Žulkus, 1997)[7], kurios didžiąją dalį sudarė Birutės kalno piliakalnio papėdės gyvenvietės tyrimų medžiagos publikacija su platesnėmis išvadomis. Nuo 2001 m. prasidėjo ilgalaikiai platesni Kauno apylinkių papėdžių gyvenviečių (Lentainiai, Jaučakiai) tyrimai, tačiau jie yra gelbėjamojo pobūdžio, tad jų pagrindu tikėtis platesnių apibendrinimų

[5] Iki 1966 m. – leidinyje „Acta Baltico–Slavica" (Kulikauskas, 1965; Таутавичюс, 1970), nuo 1964 m. – tęstiniame dvimečiame leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje" (1966–1974 m. leistas kitokiais pavadinimais (1966–1968 m. – rusų kalba)).

[6] Tik P. Kulikauskas 1970 m. paskelbė Paveisininkų piliakalnio papėdės gyvenvietės medžiagą (Kulikauskas, 1970, p. 235–238, 240–241, 243–245), o 1982 m. – visų Užnemunėje tyrinėtų piliakalnių papėdžių gyvenviečių medžiagą (Kulikauskas, 1982, p. 13, 21–24, 41–42, 78–79, 81).

[7] Knyga realiai pasirodė 1998 m. pavasarį.

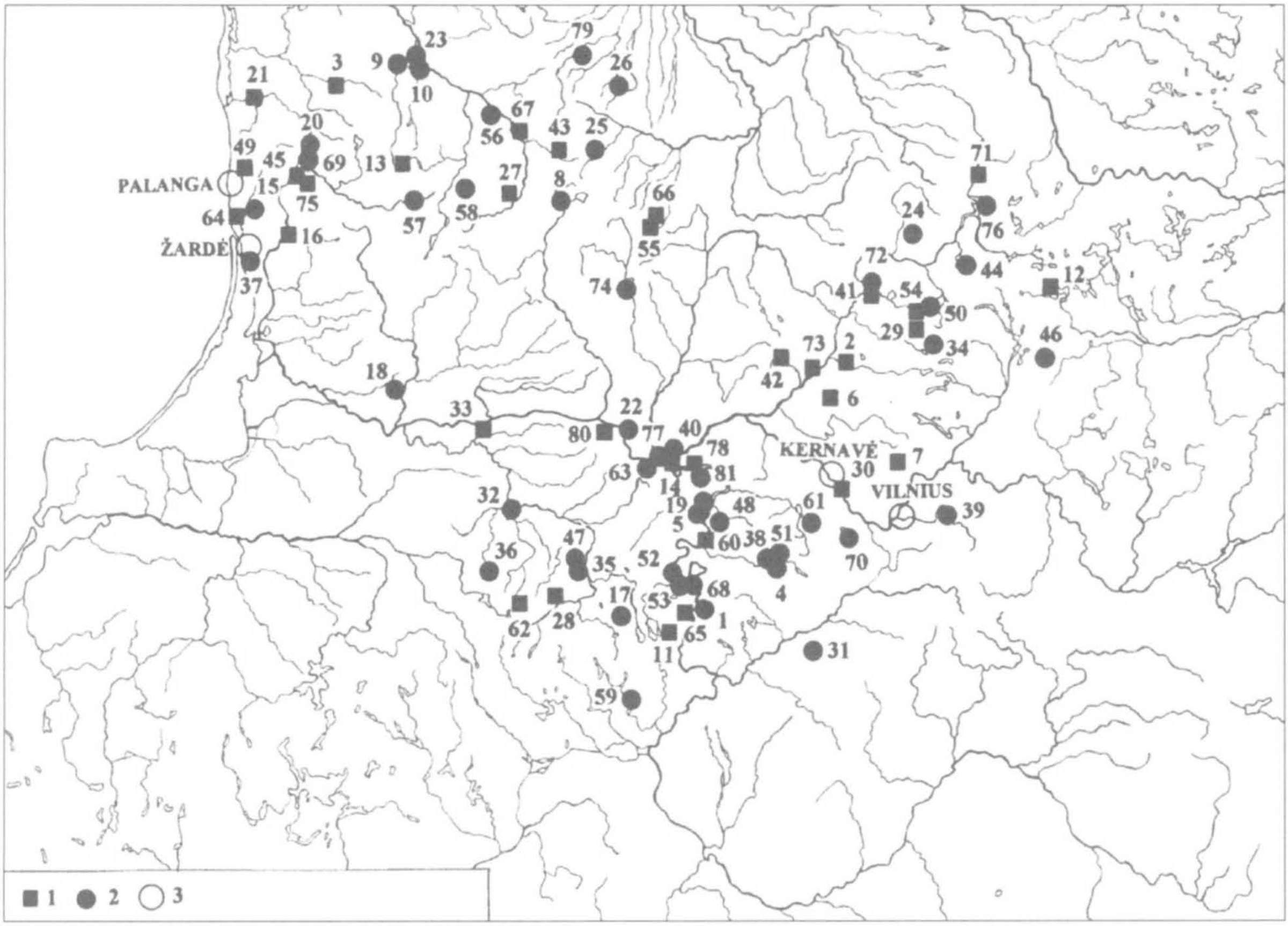

2 pav. Iki 2003 m. imtinai tyrinėtos piliakalnių papėdžių gyvenvietės Lietuvoje (numeracija pagal 1 lentelę): 1 – žvalgomieji tyrimai, 2 – platesni tyrimai, 3 – straipsnyje neanalizuojamos gyvenvietės. *Autoriaus brėž.*

sunku. Paminėtinas ir 2002 m. pasirodęs A. Simniškytės straipsnis, kuriame naujai (daugiausia chronologiniu aspektu) analizuojama ankstesnių tyrimų medžiaga (Simniškytė, 2002). Šis darbas parodo, kad kruopščiai dirbant su papėdžių gyvenviečių medžiaga galima pasiekti daugiau, nei yra padaryta iki šiol.

Tyrinėjimų statistika. Iki 2003 m. imtinai[8] Lietuvoje buvo tyrinėta 81 piliakalnių papėdės gyvenvietė (1 lentelė) (2 pav.). Šiame straipsnyje dėl tapatinimo su ankstyvaisiais miestais bei nesusistemintos medžiagos gausumo neanalizuojamos 4 plačiai tyrinėtos gyvenvietės, esančios piliakalnių papėdėse (Kernavė, Palanga, Vilnius, Žardė). Joms bus skirtas atskiras straipsnis. Tyrinėtos papėdės gyvenvietės geografiškai išsidėsčiusios labai netolygiai: jų daugiausia tyrinėta Šiaurės Vakarų Lietuvoje ir Nemuno vidurupyje. Tai neatitinka bendrų piliakalnių išsidėstymo tendencijų. 81 gyvenvietė sudaro 23% žinomų kompleksų „piliakalnis–papėdės gyvenvietė“. 44 atvejais buvo tyrinėta ir piliakalnis, ir papėdės gyvenvietė. Vidutiniškai kiekvienoje gyvenvietėje ištirta kiek mažiau nei 1% jos ploto (0,95%, arba 237 m^2), o pati gyvenvietė užima 2,48 ha plotą. Statistinių duomenų apie papėdžių gyvenviečių tyrinėjimus galima pateikti ir daugiau, tačiau jie visi iliustruoja vieną tiesą: dauguma tyrimų buvo atsitiktinio pobūdžio (net 49 gyvenvietės tyrinėtos vienerius metus, jas kasinėjo 46 skirtingi tyrinėtojai ir t. t.).

Papėdžių gyvenviečių tyrinėjimų apžvalga rodo, kad jų tyrimai prasidėjo gana vėlai, vyko labai netolygiai ir platesnių apibendrinimų iškastos medžiagos pagrindu iki šiol nepadaryta. Tai leidžia papėdžių gyvenvietes nagrinėti pačiais įvairiausiais aspektais, tačiau tik labai apibendrintai. Kartu jų tyrinėjimai yra labai apsunkinti, nes beveik

[8] Straipsnis parengtas 2004 m. pabaigoje, tačiau pagal esamą atsiskaitymo už archeologinius tyrinėjimus tvarką ataskaitos už atliktus archeologinius tyrimus vėluoja maždaug metus.

1 lentelė. Iki 2003 m. tyrinėtos Lietuvos piliakalnių papėdžių gyvenvietės.

Eilės Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m^2	Gyvenvietės plotas ha	Ištirta procentais nuo gyvenvietės ploto	Pastatai	Chronologija	Tyrinėtos atskiros vietos	Ataskaitos LIIR Nr.
1	Alytus	Alytus	1985–1986	Svetikas E.	240	1	2,4	0	VII–XIV a.	1	1205, 1266
2	Antatilčiai II	Ukmergė	1987, 1993	Zabiela G.	20	3	0,07	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	1 ir šurfai	1307, p. 58–62, 93, 118–119; 2095, p. 14–1517, 21, 24, 26, 27, 42
3	Apuolė	Skuodas	1931	Nerman B.	3	2	0,02	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	šurfai	SHM
4	Aukštadvaris	Trakai	1957–1958	Gerdvilienė A.	2532	3	8,44	3	I–XIV a.	9	72, 79
5	Bačkininkėliai	Prienai	1956–1957	Navickaitė O.	631	3	2,1	0	I tūkst. pirma pusė	3	49, p. 13–25, 7–19 (radinių sąrašas), 60, p. 17–67, 74–110
6	Bartkūnai	Ukmergė	2003	Jarockis R.	88	6	0,15	0	I tūkst. vidurys–II pusė	šurfai	4194
7	Bernotai	Vilnius	2003	Kliaugaitė V.	10	0,2	0,5	0	I tūkst. I pusė	1	4203
8	Bubiai	Šiauliai	1999	Šapaitė A.	28	6	0,05	1	I tūkst. vidurys–XIV a.	1	3465
9	Dapšiai	Mažeikiai	1974	Daugudis V.	147	1,5	1	0	I tūkst.–XIII a.	2 ir šurfai	547, p. 100–115, 121
10	Daubariai	Mažeikiai	1975–1976	Daugudis V.	1846	1	18,46	3	I tūkst.–XIII a.	10	455, p. 25–139, 141–144, 146–218
11	Dirmiškės	Alytus	2001	Puškorius A.	12	0,5	0,24	0	I tūkst.	šurfai	3876
12	Dūkštas	Ignalina	1966	Daugudis V.	8	1	0,08	0	I tūkst. pirma pusė	1	219
13	Džiuginėnai	Telšiai	1999	Baubonis Z.	18	3	0,06	1	I tūkst. II pusė–XIII a.	šurfai	3301
14	Eiguliai	Kaunas	1997	Žalnierius A.	12	1,5	0,08	0	II tūkst. pradžia	šurfai	2793, p. 8–17
15	Eketė	Klaipėda	1972	Merkevičius A.	30	6	0,05	0	I tūkst.–XIII a.	1	329, p. 49–53, 71–72
16	Gargždai	Klaipėda	1998	Tebelškis P.	24	1	0,24	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	2	3100
17	Giluičiai	Alytus	1983	Svetikas E.	65	0,7	0,93	0	I tūkst.	1	1083, p. 7–8, 25
18	Greižėnai	Tauragė	1992	Asadauskas A.	80	2	0,4	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	11	2035
19	Guogai	Kaunas	1955–1956	Kuncienė O., Tautavičius A.	660	2	3,3	0	I tūkst. pirma pusė ir II tūkst. pradžia	1	38a
20	Imbarė	Kretinga	1969, 1978–1980, 1982, 1984, 1988–1989, 2003	Daugudis V., Kanarskas J.	837,1	10	0,84	9	I tūkst.–XIII a.	11	277, p. 46–94, 98–110, 114–129; 652; 758, p. 37–63, 69–76, 84–92; 808, p. 30–37, 42–43, 49–52, 54, 59–60; 998, p. 38–43, 46–47, 54–55, 57, 61–62; 1158, p. 41–52, 70, 83–87; 1571, p. 19–24, 26, 31, 35, 43–48; 1608, p. 13–22, 34–36.

1 lentelės tęsinys

Eilės Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m^2	Gyvenvietės plotas ha	Ištirta procentais nuo gyvenvietės ploto	Pastatai	Chronologija	Tyrinėtos atskiros vietos	Ataskaitos LIIR Nr.
21	Impiltis	Kretinga	1998, 2003	Jarockis R., Kanarskas J.	8	5	0,02	0	I tūkst.–XIII a.	šurfai	3261
22	Jaučakiai	Kaunas	2001–2003	Vaškelis A.	360	5,5	0,65	1	I tūkst.–II tūkst. pradžia	14	3835; 4075; 4233
23	Jautakiai	Mažeikiai	1975–1977, 1993	Stankus J., Varnas A.	1925,5	2,5	7,7	1	I tūkst.–XIII a.	5	519, p. 60–194; 550, p. 87–283; 2092
24	Juodonys	Rokiškis	1958–1959, 1986, 1989; 2002	Nakaitė L., Grigalavičienė E., Simniškytė A.	322,5	0,5	6,45	0	I tūkst. pradžia–XIII a.	2 ir šurfai	81; 86; 1291, p. 38–41, 73–74; 1794; 3916
25	Jurgaičiai	Šiauliai	1991, 1993	Stankus J., Salatkienė B.	592	3	1,97	0	I tūkst. pabaiga–XIV a.	2	1856; 2229
26	Kalnelis	Joniškis	1990, 2003	Merkevičius A., Vasiliauskas E.	79	3	0,26	0	I tūkst.–XIII a.	2 ir šurfai	1707, p. 16–22a, 26–28, 31, 38–43; 4232
27	Kalniškiai	Kelmė	1998	Dakanis B.	40	6	0,67	0	I tūkst.	šurfai	3238, p. 34–62
28	Kampiniai	Marijampolė	1994	Tebelškis P.	10	2	0,05	0	I tūkst. II pusė	šurfai	2292, p. 5–710–1115, 18–19, 23
29	Karališkės	Molėtai	1994	Zabiela G.	53	1,5	0,35	0	I tūkst.	šurfai	2306
30	Karmazinai	Vilnius	2000	Kraujalis R.	32	2,1	0,15	0	II–III a.	šurfai	3693
31	Krūminiai	Varėna	1998	Striškienė E.	300	1	3	0	I tūkst.	22 ir šurfai	3229
32	Kudirkos Naumiestis	Vilkaviškis	1983–1985	Daugudis V., Kuncevičius A., Merkevičius A.	65	1,5	0,43	0	I tūkst.–XIII a.	3	1055, p. 47–50, 55–56; 1175, p. 3–26, 34–3643–52; 1262, p. 2
33	Kukarskė	Šakiai	2001	Tebelškis P.	14	2	0,07	0	I tūkst. vidurys–II tūkst. pradžia	2	3727, p. 42–47
34	Kulionys	Molėtai	1983, 2001, 2003	Butėnienė E., Malonaitis A.	188,5	1	1,89	0	V–IX a.	3 ir šurfai	1092, p. 3; 3871; 4134
35	Kumelionys	Marijampolė	1968	Daugudis V.	60	3	0,2	0	I tūkst. vidurys–II tūkst. pradžia	3	233, p. 34–40, 3, 9 (radinių sąrašas)
36	Kunigiškiai	Vilkaviškis	1963–1964, 1994	Kulikauskas P., Tebelškis P.	136	4	0,34	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	1 ir šurfai	2585, p. 41–45
37	Laistai	Klaipėda	1982, 1984	Žulkus V., Varnas A.	602	0,6	10,03	1	I tūkst. pr. Kr. antra pusė–XIII a.	4	1047; 1133
38	Lavariškės	Trakai	1998–1999	Stankus J.	153	2	0,77	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	4 ir šurfai	3149; 3282
39	Lavoriškės	Vilnius	1965, 1978	Daugudis V.	556	0,4	13,9	0	III–VII a.	23	201; 685

1 lentelės tęsinys

Eilės Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m^2	Gyvenvietės plotas ha	Ištirta procentais nuo gyvenvietės ploto	Pastatai	Chronologija	Tyrinėtos atskiros vietos	Ataskaitos LIIR Nr.
40	Lentainiai	Kaunas	1938, 2001–2003	Puzinas J., Žalnierius A.	368	3,5	1,05	0	I tūkst.–XIV a.	4 ir šurfai	3834; 4077; 4235
41	Liudiškiai	Anykščiai	1991	Zabiela G.	9	1	0,09	0	I–IV a.	1	1848, p. 57–59, 96, 102, 109–110, 112, 146–147
42	Lokinė	Ukmergė	1998	Jarockis R.	26	2	0,13	0	I tūkst.	šurfai	3260
43	Luponys	Šiauliai	1997	Jarockis R.	21	3	0,07	0	X–XIII a.	1 ir šurfai	2852
44	Maneičiai	Utena	1996	Baubonis Z.	40	5,5	0,07	0	I tūkst. II pusė	3 ir šurfai	2835
45	Martynaičiai	Kretinga	1994	Škimelis A.	42	2,3	0,18	0	I tūkst–II tūkst. pradžia	šurfai	2634, p. 11–16, 25
46	Mažulonys	Ignalina	1989	Zabiela G.	37	3,5	0,11	2	II tūkst. pradžia	2	1623, p. 1–25, 31–58
47	Meškučiai	Marijampolė	1968, 1994	Daugudis V., Zabiela G.	29	2	0,15	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	2 ir šurfai	232, p. 4–7, 10–11; 2268, p. 14–20, 25–27, 30–3436, 53–59
48	Migonys	Kaišiadorys	1954–1955, 1957	Kulikauskienė R.	475	1,5	3,17	0	I tūkst.	8	50; 1239
49	Nagarba	Kretinga	2003	Kanarskas J.	2,5	3	0,01	0	X–XIII a.	šurfas	4107
50	Narkūnai	Utena	1959, 1975–1976	Valuckytė V., Kulikauskienė R.	575	1	5,75	0	I tūkst. pradžia ir XIV a.	3	325; 514
51	Naujasodai	Trakai	1997	Remecas E.	88	1,5	0,59	0	I tūkst.	šurfai	3876
52	Norkūnai I	Prienai	1964–1965	Daugudis V.	530,4	2	2,65	0	I tūkst. vidurys–II tūkst. pradžia	3	356, p. 45–103, 106–138; 335
53	Norkūnai II	Prienai	1965	Daugudis V.	80	1	0,8	0	I tūkst. pirma pusė	3	334, p. 33–37,45
54	Pakalniai	Utena	1991	Zabiela G.	10	1	0,1	0	I tūkst.	šurfai	1807
55	Pakalniškiai	Radviliškis	1996	Dakanis B.	5	0,2	0,25	0	I tūkst. pr. Kr.	šurfai	2762, p. 61, 78
56	Papilė	Akmenė	1986, 1998, 2000	Varnas A.	976	3	3,25	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	15 ir šurfai	1251; 3881
57	Paplienija	Telšiai	1959–1962	Valatka V.	515	10	0,52	0	I tūkst. pr. Kr.–XIII a.	1	91; 1696
58	Pašatrijys	Telšiai	1984	Valatkienė L.	82	15	0,05	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	1	1210
59	Paveisininkai	Lazdijai	1962, 1992	Kulikauskas P., Juodagalvis V.	314	1,5	2,09	0	I tūkst.–XIII a.	3 ir šurfas	115, p. 1–19; 2041, p. 7, 45, 49, 69
60	Pelekonys I	Prienai	2003	Baubonis Z.	33,75	0,9	0,38	0	I tūkst.	šurfai	4182
61	Pipiriškės	Trakai	2003	Kliaugaitė V.	3	0,25	0,12	0	I tūkst. I pusė	šurfai	4209, p. 5, 12, 18

1 lentelės tęsinys

Eilės Nr.	Pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimo metai	Tyrinėtojas	Ištirtas plotas m^2	Gyvenvietės plotas ha	Ištirta procentais nuo gyvenvietės ploto	Pastatai	Chronologija	Tyrinėtos atskiros vietos	Ataskaitos LIIR Nr.
62	Piliakalniai	Vilkaviškis	2002	Zabiela G.	2,4	4,5	0,01	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	1	3884, p. 14–22, 31–34, 37–38
63	Pypliai	Kaunas	1993	Brazaitis Dž.	200	1,5	1,33	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	1	2788
64	Purmaliai	Klaipėda	1980, 1986	Žulkus V.	25	0,3	0,83	0	II tūkst. pradžia	1 ir šurfai	974, p. 1–2, 4; 1289
65	Radžiūnai	Alytus	2002	Baubonis Z.	1	1	0,01	0	II–V a.	šurfas	4242
66	Raginėnai	Radviliškis	1996	Dakanis B.	11,5	3,7	0,03	0	I tūkst. II pusė–II tūkst. pradžia	1	2762, p. 79–108
67	Romučiai	Šiauliai	2002	Jarockis R.	4	0,2	0,2	0	II tūkst. pradžia	šurfas	3991, p. 4–6
68	Rumbonys	Alytus	1969	Andrašiūnaitė D.	52	1	0,51	0	I tūkst.	1 ir šurfas	279
69	Sauseriai	Kretinga	1997	Kanarskas J.	179	0,5	3,58	0	I tūkst. pirma pusė	1	2816
70	Senieji Trakai	Trakai	1994–1996	Kuncevičius A.	180	1	1,8	0	XIV a.	1 ir šurfai	2325, p. 55–57, 257,1 p. 13–16; 100–102; 2756, p. 6–9, 16–51, 54–73
71	Stasiūnai	Rokiškis	2001	Simniškytė A.	6	0,4	0,15	0	I tūkst.	šurfai	3797, p. 5–6
72	Šeimyniškėliai	Anykščiai	1990	Zabiela G.	110	2	0,55	1	XIII–XIV a.	1 ir šurfai	1710, p. 78–91, 134, 150–154, 190–194
73	Ukmergė	Ukmergė	2003	Jarockis R.	5	1	0,05	0	XIV a.	šurfai	4196
74	Vaitiekūnai	Radviliškis	1977–1978	Merkevičius A.	520	0,5	10,4	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	9	612, p. 118–166; 682, p. 5,70–110, 132–137, 162–176
75	Vėlaičiai	Kretinga	1997	Zabiela G.	1	1	0,01	0	I tūkst.	šurfas	2801, p. 15–16, 41, 72
76	Velikuškės	Zarasai	1933	Tarasenka P.	164	1,5	1,09	0	I tūkst.–XIII a.	2	1598, p. 36–83
77	Veršvai	Kaunas	1985–1986, 1997	Daugudis V., Žalnierius A	231	1,5	1,54	1	I tūkst. pr. Kr.–XIII a.	10 ir šurfas	1194; 1259, p. 1–141, 176–199, 202–208; 2793, p. 55–64
78	Vieškūnai	Kaunas	2000	Zabiela G.	18	1	0,18	0	XIV a.	šurfai	3510, p. 17–22, 26–27, 29, 37, 53–54, 58–59
79	Žagarė I	Joniškis	1997	Jarockis R.	32	5	0,06	0	I tūkst. pradžia–XIII a.	1 ir šurfai	2855
80	Žemoji Panemunė	Šakiai	1997	Ivanauskas E.	15	7	0,02	0	I tūkst.–II tūkst. pradžia	šurfai	2847, p. 109–126
81	Žiegždriai	Kaunas	1998–2001	Kvizikevičius L.	358,34	1	3,58	0	I tūkst. pirma pusė	1 ir šurfai	3071; 3293; 3551; 3756
	iš viso 81		1931–2003		19164,49	201,25	1,7	24		224 ir šurfai	

nesant tyrinėjimų publikacijų iki šiol tenka remtis pirminiais tyrinėjimų šaltiniais: ataskaitomis, fiksacine medžiaga bei radiniais. Šiame straipsnyje iš visos papėdžių gyvenviečių problematikos detalesniam tyrimui pasirinkti keli pagrindiniai aspektai, be kurių šios paminklų rūšies neįmanoma suprasti. Tai objekto pavadinimas, vieta tarp kitų archeologijos paminklų, tyrimų apimčių įtaka objekto visumos supratimui, pastatų vieta gyvenviečių struktūroje.

Pavadinimo klausimas. Papėdžių gyvenviečių pavadinimas ilgą laiką įvairavo. Pradžioje jos nebuvo skiriamos į atskirą archeologijos paminklų rūšį ir vadinamos sodybvietėmis ar sodybomis (Puzinas, 1938, p. 296). Papėdės gyvenvietėmis jos įvardytos gana seniai (Volkaitė-Kulikauskienė, 1958b, p. 52; 1959, p. 125, 136), nors tuo pačiu metu jos vadintos papiliais (Tarasenka, 1956, p. 26), piliakalnio gyvenvietėmis (Nakaitė, 1959, p. 138), sodybvietėmis (Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961, p. 6), pašlaičių gyvenvietėmis (Lietuvos, 1975, p. 10), senovinėmis gyvenvietėmis (Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961, p. 151). Pastarasis pavadinimas prigijo paminklosaugoje (Jovaiša, Markelevičius, 1976, p. 16, 28, 30–31; Lietuvos, 1988, p. 13), kur naudotas iki XX a. paskutinio dešimtmečio apibendrintai visoms geležies amžiaus – valstybės laikotarpio gyvenvietėms. Tuo metu vėl sugrįžta prie papėdžių gyvenviečių termino (Zabiela, 1995, p. 60–61). Dauguma šių pavadinimų reiškia maždaug tą patį (piliakalnio gyvenvietė, pašlaičių gyvenvietė, papėdės gyvenvietė), tad termino vartojimas yra daugiau pasirinkimo reikalas. Papilys yra istorinis papėdės gyvenvietės terminas, kuris archeologijoje turi kiek skirtingą reikšmę (tai dabar matomais įtvirtinimais sustiprinta papėdės gyvenvietė) ir negali būti tiesiogiai tapatinama su papėdės gyvenviete. Sodybviečių ir senovės gyvenviečių terminai nėra tikslūs, todėl kaip papėdžių gyvenviečių sinonimai nevartotini. Sodybvietė yra laiko aspektu nenustatyta pastato ar jų grupės vieta. Senovės gyvenvietės apima visas archeologinių gyvenviečių liekanas, nepriklausomai nuo jų chronologijos ir buvimo vietos. Papėdės gyvenvietės tarp jų yra tik viena maža dalis. Pavadinimo sinonimai pirmiausia rodo nesusiformavusį mokslinį požiūrį į papėdės gyvenvietes. Sekant ilgiausia vartojimo tradicija ateityje siūloma piliakalnių papėdėse aptinkamus gyvenviečių kultūrinius sluoksnius vadinti **papėdžių gyvenvietėmis**.

Gyvenviečių vieta. Sudėtingesnis yra papėdžių gyvenviečių vietos tarp kitų archeologijos paminklų klausimas. Kai kada jos minimos kartu su piliakalniais (pvz., Lietuvos, 1988, p. 13), kitais atvejais – išskiriamos (pvz., Daugudis, 1978, p. 14). Kaimyniniuose kraštuose papėdės gyvenvietės irgi nėra išskirtos iš kitų gyvenviečių (Graudonis, 1994, p. 53; Энцыклапедыя, 1993, с. 561). Tačiau papėdžių gyvenviečių tapatinimas su piliakalniais (kaip piliakalnių sudėtinių dalių) yra negalimas dėl dviejų aspektų. Pirmasis yra tai, kad, kaip jau minėta aukščiau, jos nėra būtinas kiekvieno piliakalnio palydovas. Antrasis aspektas yra neįtvirtintas (arba silpnai įtvirtintas) šių gyvenviečių pobūdis, palyginti su stipresniais piliakalnio įtvirtinimais. Abu minėti piliakalnio ir papėdės gyvenvietės skirtumai leidžia juos laikyti skirtingomis vieno archeologijos paminklų komplekso dalimis.

Mažiau aiškus papėdžių gyvenviečių ir neįtvirtintų gyvenviečių santykis. Tai vėl visiško geležies amžiaus Lietuvos gyvenviečių neištirtumo problema. Be 1975 m. pasirodžiusio kuklaus neįtvirtintų gyvenviečių sąrašėlio (Lietuvos, 1975, p. 190–192) ir po dešimtmečio paskelbto A. Merkevičiaus straipsnelio (Merkevičius, 1984), iki šiol nėra nei išsamesnio šių gyvenviečių registro, nei bent kiek platesnės jų apžvalgos, nors paskutiniajame dešimtmetyje tarp jų yra gana plačiai tyrinėtų objektų[9]. Kasinėjimai parodė, kad neįtvirtintose gyvenvietėse būta ir amatų centrų (Salatkienė, 2003), tad jų raida bei vieta priešistorinio apgyvendinimo sistemoje yra sudėtingesnė, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Nesant galimybių nustatyti vidinius skirtumus tarp papėdžių ir neįtvirtintų gyvenviečių, šiandien įmanoma tik išskirti šias dvi archeologijos objektų rūšis. Jos skiriasi pagal savo situaciją bei chronologiją. Chronologinis faktorius (papėdės gyvenvietės egzistavimas kartu su piliakalniu) jau buvo aptartas aukščiau. Gyvenvietės situacija labai priklauso nuo konkrečios vietovės geografinių sąlygų. Jeigu dėl nepalankių gyvenimui vietų (daugiausia šlapių pievų, pelkių ar net vandens telkinių) buvo neįmanoma įsikurti piliakalnio papėdėje, būdavo apsigyvenama kiek toliau, tačiau tai nereiškia, kad šiuo atveju turime neįtvirtintą gyvenvietę. Kadangi papėdžių gyvenviečių kultūriniai sluoksniai būna išplitę plotuose, nuo piliakalnio nutolusiuose iki 300 m (Eketė, Buišai, Telšių r.), papėdės gyvenvietėmis reikia laikyti (įvertinus chronologinį faktorių) visus kultūrinius sluoksnius, nuo jo nutolusius maždaug iki 500 m. Čia svarbus yra tiesioginio vizualinio ryšio tarp šios gyvenvietės ir piliakalnio buvimo faktas. Dėl jo papėdės gyvenvietė gali būti nutolusi ir didesniu atstumu nuo piliakalnio, jeigu arčiau jai įsikurti nebuvo palankių sąlygų. Tokiais atvejais gyvenvietę ir piliakalnį neturi skirti sunkiai įveikiamos gamtinės kliūtys (didelės pelkės, plačios upės, ežerai, smarkiai raižytos vietovės ir pan.). Jeigu nuo piliakalnio gyvenvietės nebuvo matyti, tokią gyvenvietę reikia laikyti neįtvirtinta, nepri-

[9] Pvz., 1992–1998 m. tyrinėtos Bakšių, Alytaus r., ir Lieporių, Šiaulių r., neįtvirtintos gyvenvietės (Zabiela, 2003, p. 46).

klausomai nuo jos atstumo iki piliakalnio, įsitikinus, kad piliakalnio papėdės gyvenvietės ir šios gyvenvietės kultūriniai sluoksniai tikrai nesusisiekia.

Tyrimų problematika. Išskyrus papėdžių ir neįtvirtintas gyvenvietes, lieka nedidelė problema, susijusi su jų tyrimais. Ne kiekvieno piliakalnio artimiausios aplinkos tyrinėjimai yra papėdžių gyvenviečių kasinėjimai. 10 atvejų tyrinėjant spėjamose jų teritorijose kultūrinio sluoksnio ar piliakalnio radinių egzistavimo laikų nerasta[10]. Tokie tyrimai paprastai būna susiję su būtinybe patikrinti papėdės gyvenvietės kultūrinio sluoksnio buvimo faktą konkrečioje vietoje, kurioje bus vykdomi statybų ar kitokie žemės judinimo darbai. Joje neradus kultūrinio sluoksnio negalima atmesti tikimybės, kad papėdės gyvenvietė yra kažkur greta tyrinėtų plotų, tačiau kartu ir negalima laikyti, kad buvo tyrinėjama papėdės gyvenvietė (net jeigu jos plotas buvo saugomas ir įvardytas kaip papėdės gyvenvietė). Sudarant tyrinėtų papėdžių gyvenviečių suvestinę lentelę į tyrinėtus plotus neįskaičiuoti ir tušti plotai, tirti kitose piliakalnio papėdėse, nei yra papėdės gyvenvietė[11].

Bendras ištirtas plotas bei tyrinėtų plotų išsidėstymas papėdžių gyvenviečių (ir išvis visų gyvenviečių) supratime turi svarbią reikšmę. Papėdžių gyvenvietės savo prigimtimi nėra smulkus archeologinis objektas, kaip, pvz., akmuo, pilkapis ar net ir kai kurie piliakalniai. Jų žinomas plotas svyruoja nuo 0,1 ha iki keliolikos hektarų, tačiau realiai buvo didesnis. XIV a. vidurio Kernavės amatininko sodyba užėmė apie 950–980 m^2 plotą (Luchtanas, 1989š, p. 7) (tokiu atveju vietoj mažiausio ploto papėdės gyvenvietės turėtume sodybvietę). Objekto pažinimas tiesiogiai priklauso nuo jo ištirtos procentinės dalies lyginant su visu papėdės gyvenvietės plotu, o ne nuo bendros ištirtos kvadratūros. Iš to seka, kad didesnio ploto objektuose reikia ištirti daugiau, kad gautume statistiškai palyginamus rezultatus. Piliakalniams užtenka nors 1 m^2, kad jį įtrauktume į tyrinėtų skaičių (Zabiela, 2003, p. 36). Tie patys kriterijai taikomi ir papėdžių gyvenvietėms. Tačiau čia reikia padaryti porą išlygų. Papėdės gyvenvietėse iškasus šurfą galima konstatuoti tik kultūrinio sluoksnio buvimo faktą, storį ir apytikslę chronologiją (ne visada). Tai paminklosauginės, ne mokslinės žinios. Tyrimų apimtims augant informacijos apie papėdės gyvenvietę gausėja (keliais šurfais jau galima nustatyti apytikslę užimamą teritoriją, keliolika – labiau patikslinti chronologiją bei kultūrinio sluoksnio išlikimo laipsnį), tačiau jie moksliniu požiūriu lieka dar labai riboti. Tai žvalgomieji tyrimai. Jų rezultatai papėdžių gyvenviečių pažinime yra patys bendriausi. Šurfai kasti 45 papėdės gyvenvietėse (57%), iš kurių 23 (29%) tyrinėti vien šurfais. Platesnius, istoriniams apibendrinimams tinkamus duomenis turime iš plačiau tyrinėtų gyvenviečių. Tokiomis laikomos papėdės gyvenvietės, kuriose ištirtas ne mažesnis nei 25 m^2 kompaktiškas plotas (Archeologinių, 1994, p. 359). Pastarųjų tyrinėta 47 (59,5%). Tai maždaug 1% realaus mažiausio gyvenvietės ploto. Kartu tai ir vieno nedidelio pastato plotas, kurį sėkmingai pasirinkus kasinėjimo ploto vietą, galima ištirti visą. Jeigu gyvenvietė buvo tik šurfuota 1–4 m^2 dydžio šurfais arba tyrinėta mažesniais nei 25 m^2 plotais, bendras ištirtas plotas tyrinėtoms gyvenvietėms turi būti bent dvigubai didesnis (per 50 m^2). Daugiau kaip 1% žinomo gyvenvietės ploto ištirta 26 gyvenvietėse (33%).

Tyrinėtų vietų dydis. Tyrinėtų plotų išsidėstymas labai svarbus gyvenvietės kaip visumos supratimui. Kai tyrinėtos vietos jungiamos viena prie kitos, augant bendram tyrinėtam plotui mažėja tikimybė tyrinėti atsitiktinę gyvenvietės vietą, jai nebūdingą, blogai išlikusią ar kt. Tyrinėjant tarpusavyje nesijungiančius plotus net aptiktų pastatų vietų interpretacija darosi problematiška. Šio teiginio iliustracijai ir gilesniam problemos supratimui pasirinktas dviejų visiškai skirtingų gyvenviečių planų sulyginimas.

Pirmasis archeologinis objektas yra plačiausiai tarp Lietuvos papėdžių gyvenviečių tyrinėta Daubarių gyvenvietė. Iki tyrinėjimų joje buvo žinoma tik vieta. Tyrinėtų gyvenvietės plotų išsidėstymas yra gana tipiškas (3 pav.). Tipiška yra ir ilga gyvenvietės chronologija, kultūrinio sluoksnio išlikimo laipsnis joje, netgi aptiktų pastatų skaičius. Pastarasis, deja, net ir šioje gyvenvietėje yra labai mažas (vos 3 išskirtos pastatų vietos) ir neleido nustatyti bendro jos plano.

---

[10] 1995 m. ištirtas 12 m^2 plotas Moškėnų piliakalnio pietinėje papėdėje; 1997 m. ištirtos 6 perkasos (iš viso 24 m^2) Pašventupio, Prienų r., piliakalnio II pietrytinėje papėdėje; iškasta 18 šurfų ir ištirtas plotas (iš viso 43 m^2) į vakarus nuo Gudžionių, Jonavos r., piliakalnio; 8 šurfai (iš viso 28 m^2) Ukmergės piliakalnio papėdėse; 5 šurfai (iš viso 14 m^2) į vakarus ir rytus nuo Aukštųjų Šančių, Kauno m., piliakalnio; 1998 m. Kurtuvėnų, Šiaulių r., piliakalnio rytų ir vakarų papėdėse iškasti 37 šurfai (iš viso 37 m^2); 2001 m iškasta 10 šurfų ir ištirtas plotas (iš viso 57 m^2) į pietryčius ir šiaurės vakarus nuo Šiaulių (Žuvininkų) piliakalnio; 2001 m. iškasta 30 šurfų (iš viso 30 m^2) į vakarus ir pietus nuo Karmėlavos piliakalnio; 2003 m. iškasta 12 šurfų (iš viso 13 m^2) Rudaminos piliakalnio šiaurinėje papėdėje; 2004 m. ištirtas 20 m^2 dydžio plotas į rytus nuo Meškininkų, Jurbarko r., piliakalnio.

[11] Pvz., 1997 m. į pietus nuo Marvelės, Kauno m., piliakalnio iškasti 9 šurfai (iš viso 13,5 m^2); 2001 m. į vakarus nuo Alytaus piliakalnio iškasti 2 šurfai (iš viso 5 m^2).

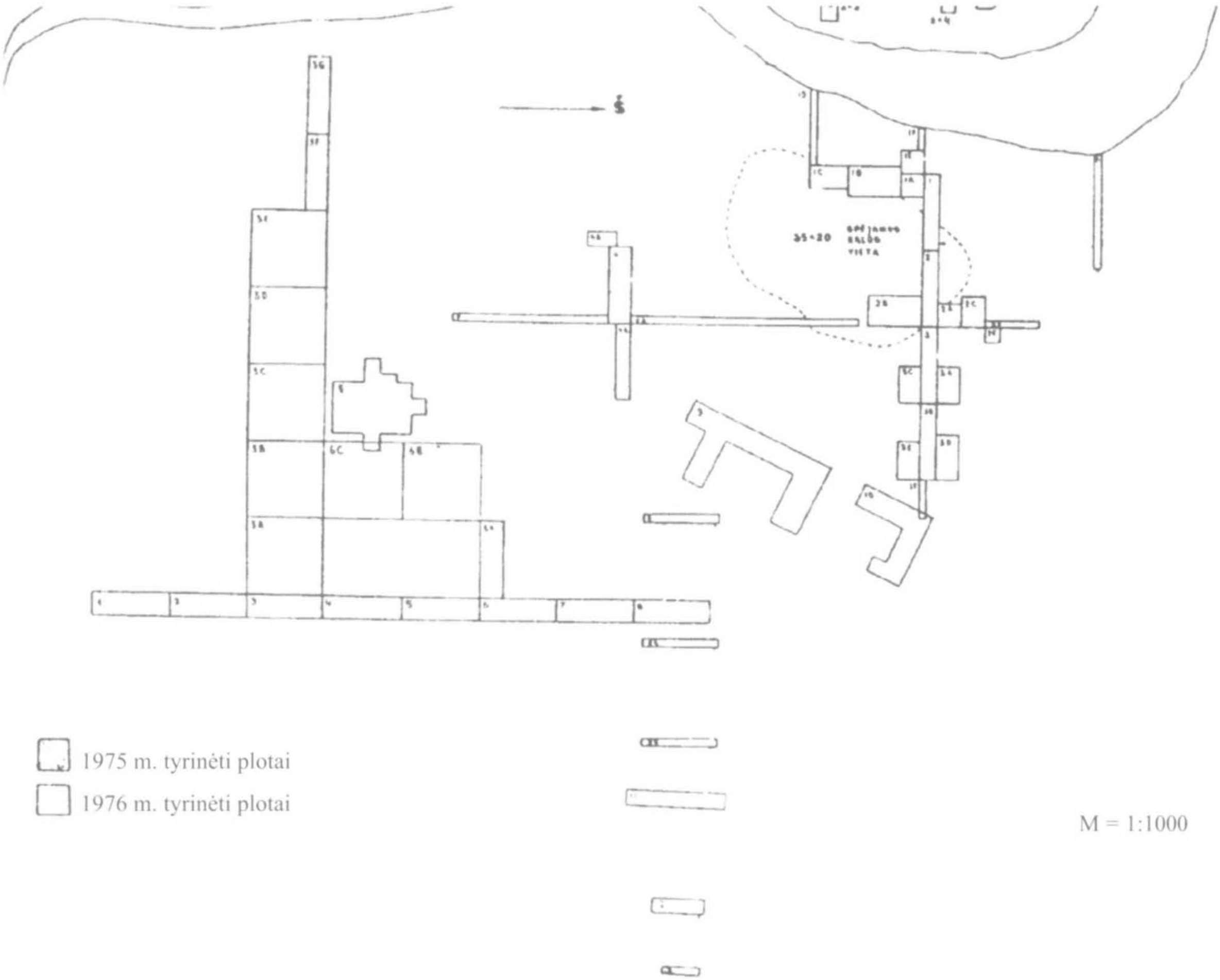

1975 m. tyrinėti plotai

1976 m. tyrinėti plotai

M = 1:1000

3 pav. Daubarių papėdės gyvenvietės tyrinėtų plotų išsidėstymas (Daugudis, 1976š, pav. II:1). *A. Patamsio brėž.*

Kaip dabartinis papėdžių gyvenviečių atitikmuo (papėdžių gyvenviečių dabar nebėra, tad teko pakeisti objekto rūšį) paimtas XIX a. susikūręs Stasiūnų, Utenos r., kaimas (Šešelgis, 1988, p. 32–38). Pastarasis nėra didelis, gerai dokumentuotas. Šio kaimo raida kažkokia prasme panaši į papėdžių gyvenviečių raidą, nes abi gyvenvietės augo ir plėtėsi neplaningai. Abiem objektams bendra panaši padėtis vandens telkinio atžvilgiu, panašus dydis bei (neturint duomenų apie papėdžių gyvenviečių suplanavimą) spėjamas panašus padrikas pastatų išsidėstymas.

Papėdės gyvenviečių ir kaimaviečių sulygintas planų mastelis dviem variantais, pagrindu imant aiškesnę centrinę Stasiūnų kaimo dalį (ji geriausiai atitinka tyrinėtą Daubarių papėdės gyvenvietės dalį, kurioje buvo ištirtos vietos su geriausiai išlikusiu kultūriniu sluoksniu) (Daugudis, 1976š, p. 136), stengiantis aprėpti kiek galima daugiau pastatų, tačiau nekeičiant tirtų plotų orientacijos vandens telkinio ir pasaulio šalių (pastaruoju atveju šiaurė sukeista su pietumis) atžvilgiu. Pagal šiuos kriterijus dažniausiai orientuojami tyrinėjami plotai. Pirmuoju variantu sulyginta su realiai tyrinėtų plotų kontūrais, antruoju – tas pats plotas perskaičiuotas į 42x42 m dydžio kvadratą. Realiai tyrinėtas plotas išsamiai neapima nė vieno pastato, nors paliečia net 7 (4a pav.). Kvadratinis plotas visiškai apima 3 pastatus ir liečia dar vieną (4b pav.). Žinant, kaip sunku interpretuoti kultūriniame sluoksnyje atkasamas struktūras, gyvenviečių tyrimuose akivaizdus didelių plotų pranašumas, jau nekalbant apie jų teikiamos informacijos patikimumą (pirmu atveju būtų galima kalbėti vos apie 2 pastatų dydžius, o antruoju turėtume tris visiškai ištirtus).

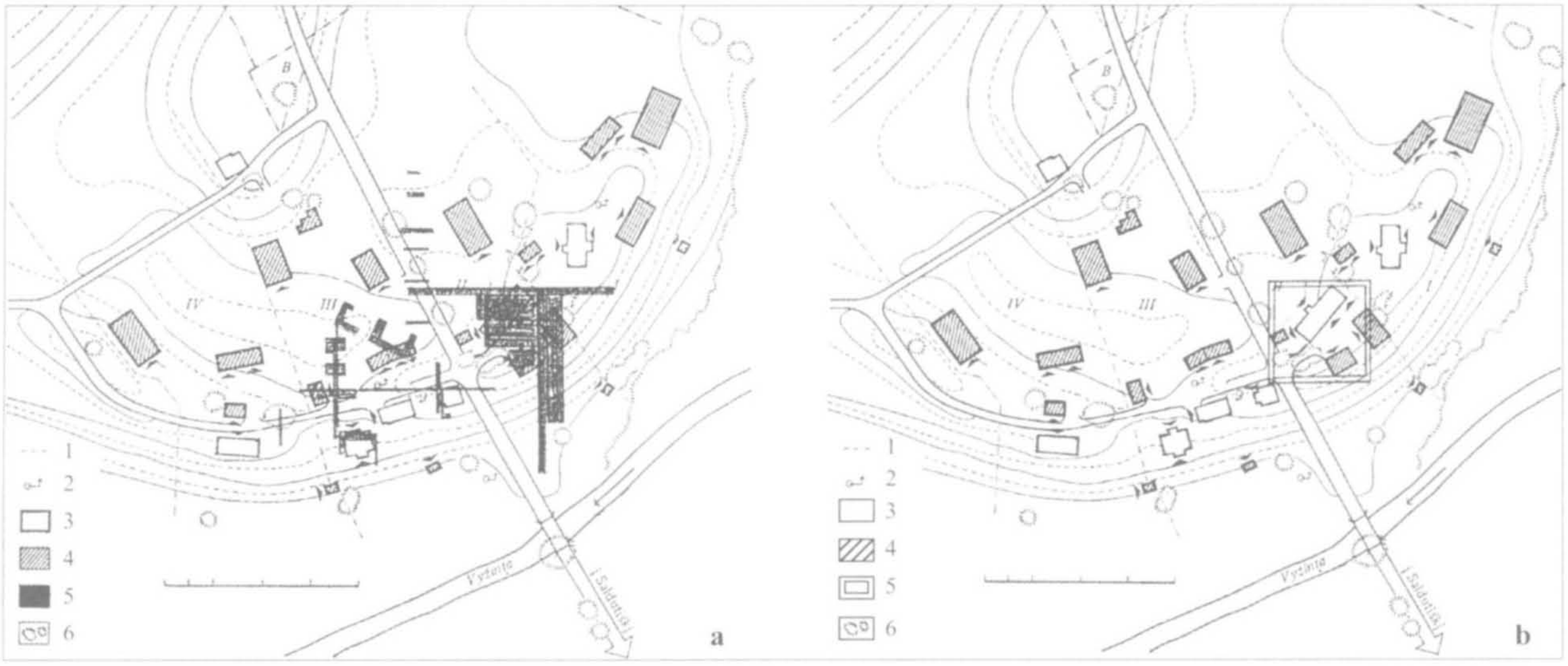

4 pav. Papėdės gyvenvietės tyrinėjimų realybė (Daubarių tyrinėjimų užklojimas ant Stasiūnų kaimavietės) (šaltiniai: Daubariai – Daugudis, 1976š, pav. II:1; Stasiūnai – Šešelgis, 1988, p. 37 pav. 11): a – realiai tyrinėti plotai, b – realiai ištirtas plotas perskaičiuotas į taisyklingą kvadratą. 1 – valakinių sodybų ribos; 2 – šuliniai; 3 – gyvenamieji pastatai; 4 – ūkiniai pastatai; 5 – tyrinėtas plotas; 6 – dideli medžiai. *Autoriaus brėž.*

Tyrimų metodikos problemos. Tyrinėtų plotų susmulkėjimas ir išsimėtymas yra viena pagrindinių ikišiolinių papėdžių gyvenviečių tyrinėjimo problemų, turinčių lemiamos įtakos jų pažinimui. Padėtis labai pablogėjo XX a. 8 dešimtmetyje, kuomet papėdžių gyvenviečių tyrimuose įsivyravo keletas klaidingų nuostatų, atsiliepusių jų medžiagos interpretacijai. Pirmoji metodinė klaida yra gyvenvietes kasinėti mažais (tik 2x2 m dydžio)[12] ir siaurais (net 1 m pločio)[13] atskirais plotais, nes tai iš karto užkerta kelią detalesniam atkastų struktūrų interpretavimui. Tai gerai yra išreiškęs P. Kulikauskas, Kernavės gyvenvietėje tyręs 2 m pločio perkasą. „Kadangi perkasos plotis buvo tik 2 metrai, pastatų kontūrų atsekti nepavyko“ (Kulikauskas, Luchtanas, 1979š, p. 39). Net atkasus aiškias pastatų liekanas (pvz., Jaučakiuose) (5 pav.), apie patį pastatą mažai ką galima pasakyti, nes jis netelpa tyrinėtame plote. 6–7 dešimtmečių tyrimų metodinė pažanga, kuomet buvo kasinėjama daugiausia 10x10 m dydžio plotais, buvo užmiršta. Tokie plotai sudaro mažumą papėdžių gyvenviečių tyrimuose: Daubariuose – 14,5%, Jautakiuose – 6,5%, o Lavoriškėse – nė vieno.

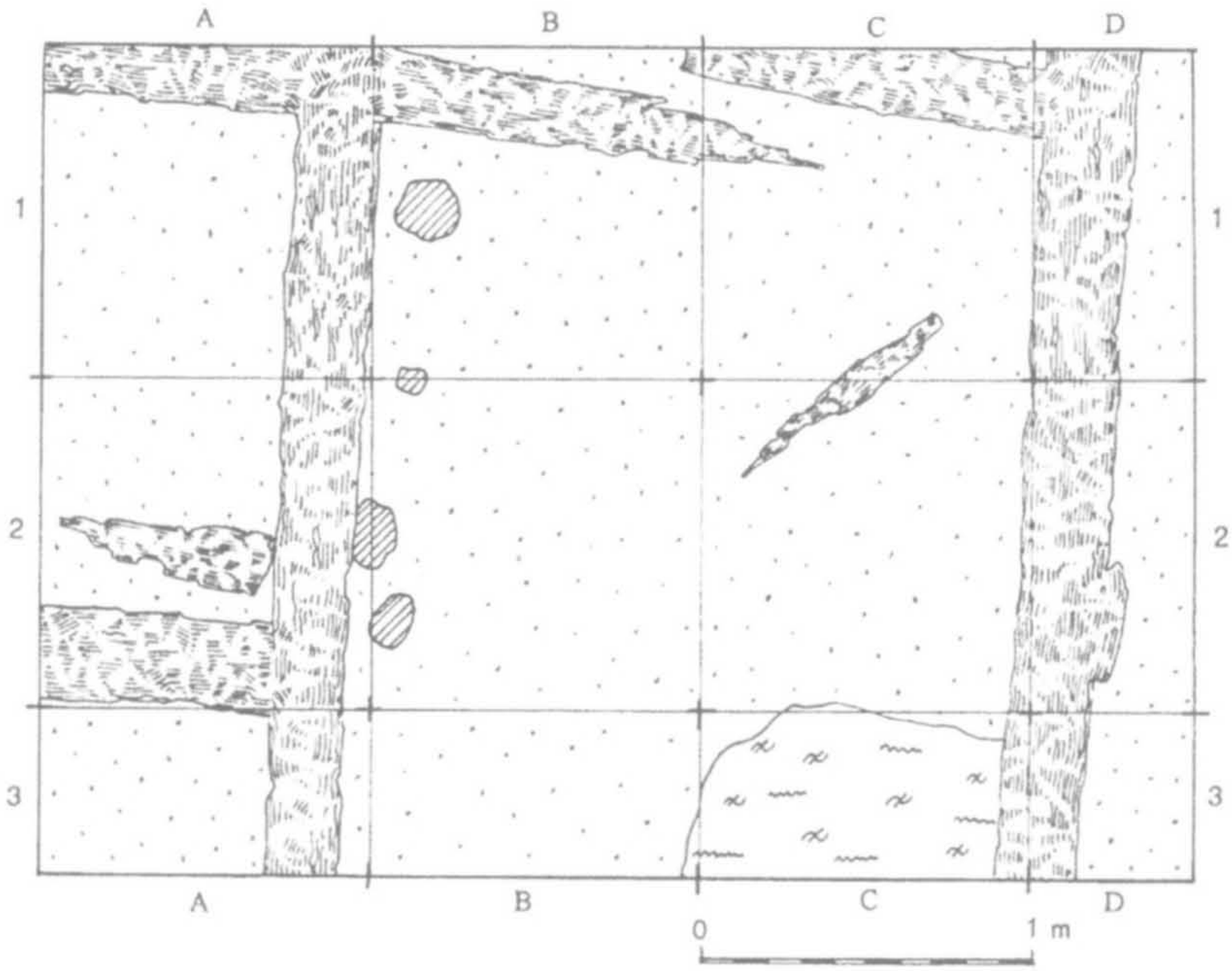

5 pav. Rentininės konstrukcijos pastato dalis iš Jaučakių papėdės gyvenvietės (Vaškelis, 2002š, p. 25).

[12] Pvz. Daubarių papėdės gyvenvietės plotas 2E (Daugudis, 1976š, p. 54).

[13] Pvz. Jautakių papėdės gyvenvietės plotai 13–15 (Merkevičius, Stankus, 1975š, p. 10–125).

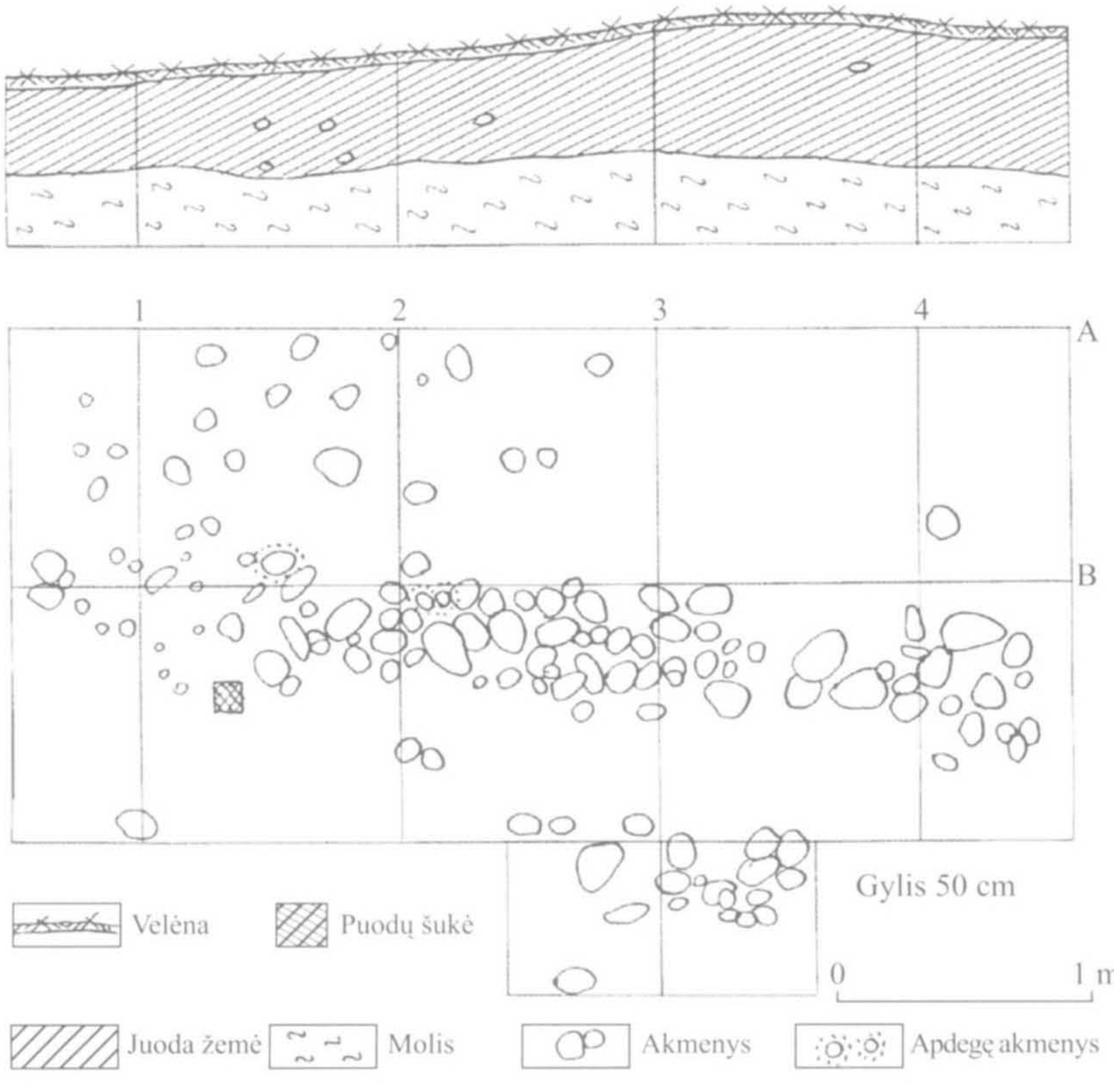

6 pav. Jautakių gyvenvietės 1975 m. tyrinėto ploto 18 planas ir pjūvis (LIIR Nr. 4503).

Antrą trūkumą sukėlė pirmasis. Pradėjus gyvenvietę tyrinėti mažais plotais, tyrinėjimų fiksacija neišvengiamai tapo tų plotų sienelių fiksacija, kitkam skiriant mažiausiai dėmesio. Tai ypač išryškėja esant plonam ir suardytam kultūriniam sluoksniui, kuomet tyrinėtos vietos aprašymas pasidaro labai skurdus, o planas – tuščias ar talpinantis nearcheologinę informaciją. Net ir vietose su gerai išlikusiu kultūriniu sluoksniu fiksacija tampa formali (6 pav.). Sluoksnių stratigrafija iš pagalbinio metodo, padedančio susivokti tyrinėjamame objekte, tapo šių tyrimų tikslu. Galutinis rezultatas – viskas tenka kultūrinio sluoksnio storiui ir jame aptinkamiems radiniams. Iš tokios medžiagos mažai ką galima daugiau pasakyti net ir ją apibendrinus, nebent patikslinti gyvenvietės chronologiją.

Trečias metodinis tyrimų trūkumas, apsunkinantis iškastos medžiagos apdorojimą vėliau, yra tarp vienas prie kito kasamų plotų paliktos netirtos 10–30 cm pločio kontrolinės juostos (Jautakių gyvenvietė (pvz., Merkevičius, Stankus, 1976š, p. 118, 154) arba net 1–2,5 m pločio tarpai (Lavoriškių gyvenvietė (Stankus, Daugudis, 1978š, p. 40, 45). Į tokią kontrolinę juostą pakliuvus pastato sienos vietai (kas visai įmanoma pagal jos storį kasant atsitiktine tvarka pasirinktus plotus) darosi neįmanoma nustatyti pastatų dydį bei šalia atkasamų struktūrų tarpusavio santykį. Kai nedideli tyrinėjami plotai išmėtomi po visą paminklo teritoriją, rezultatus lemia grynas atsitiktinumas, o medžiagos interpretacija labai pasunkėja.

Dar vienas aspektas, lemiantis skurdžias žinias apie papėdžių gyvenvietes, yra tyrinėtojų nusiteikimas jų atžvilgiu. Dauguma papėdžių gyvenviečių tyrinėta dėl dviejų priežasčių: pagal ūkiskaitines sutartis arba paminklosauginiais tikslais. Iliustracijai – kelios jų tyrimų motyvacijos, paimtos iš skirtingo laiko pirminių šaltinių – ataskaitų. Bačkininkėlių papėdės gyvenvietė tirta „tikslu išsiaiškinti, ar piliakalnio papėdėje tikrai buvusi gyvenvietė ir kokio storumo joje susidaręs kultūrinis sluoksnis“ (Navickaitė, 1956š, p. 13), Jautakių – „siekiant išsaugoti mokslui“ (Merkevičius, Stankus, 1975š, p. 1), Kernavės – „siekiant išaiškinti jos teritoriją, chronologiją, kultūrinio sluoksnio storį bei nustatyti tolesnių gyvenvietės tyrinėjimų perspektyvas“ (Kulikauskas, Luchtanas, 1979š, p. 30), Alytaus – „nustatyti kultūrinio sluoksnio stratigrafiją, chronologiją ir topografiją“ (Svetikas, 1985š, p. 1), Įpilties – „siekiant nustatyti kultūrinį sluoksnį, jo išplitimą ir chronologiją“ (Jarockis, 1998š, p. 1b), Lavariškių – „tirti arba visiškai ištirti nesuardytą senovinės gyvenvietės dalį“ (Stankus, 1998š, p. 1). Citatų galima pateikti daug, tačiau mokslinio papėdžių gyvenviečių pažinimo aspekto tarp jų nėra. Moksliniais tikslais (siekiant šių gyvenviečių pažinimo, o ne apsaugos ar gelbėjimo) tyrinėta 11 gyvenviečių (Alytus, Imbarė, Kunigiškiai, Mažulonys, Migonys, Norkūnai I ir II, Paveisininkai, Paplienija, Pašatrijys, Senieji Trakai). Net pusėje atvejų papėdės gyvenvietės tyrinėtos anksti – 6–7 dešimtmečiais, kuomet siekta susidaryti tik patį bendriausią jų vaizdą. Iš likusių platesnės analizės verta Imbarės papėdės gyvenvietė.

Tyrimų apibendrinimų problemos. Imbarės papėdės gyvenvietę V. Daugudis tyrinėjo 5 kartus. Šis skaičius jau pats savaime iškalbingas. Tyrinėjimų tikslas nuo pat pradžių nebuvo aiškiai įvardytas. Kasinėjimai pradėti 1969 m., nes 1968 m. pavasarį buvo suarta papėdės gyvenvietės dalis prie Salanto (Daugudis, 1969š, p. 1). 1978 m. tyrinėjimai atnaujinti „vykdant mokslinio tiriamojo darbo planą tema „Lietuvos TSR kultūros paminklų sąvadas“ (Daugudis, 1978š, p. 1). Matyt, tai apsprendė paviršutinišką požiūrį į tiriamą objektą, o tyrinėtojui su-

teikė laisvę daryti ką nori. Nors papėdės gyvenvietėje surastos net 9 aiškesnių pastatų liekanos, jos tyrimus nuolat nukonkuruodavo piliakalnio kasinėjimai (tik papėdės gyvenvietė kasinėta vos vienerius metus (1978 m.), o tik piliakalnis – net keturis). Imbarės archeologinė ekspedicija buvo viena ilgesnių Lietuvos archeologijos istorijoje (10 metų (1978–1989 m. su metų pertraukomis 1983 ir 1986 m.), tačiau jos metu nesusiformavo poreikis giliau pažinti tyrinėjamą objektą. Tyrinėtojas nuolat mėtėsi nuo vieno komplekso krašto prie kito, smulkias perkasas dažnai kasdamas kaskart skirtingose vietose. Per 8 tyrinėjimų sezonus papėdės gyvenvietės teritorijoje tyrinėta 11 atskirų plotų. Iš tokių tyrimų platesnio objekto suvokimo tikėtis neįmanoma. Tai rodo ir išsamiausias straipsnis apie Imbarę (Daugudis, 1990). Jame apibrėžti tik pagrindiniai viso komplekso raidos etapai. Tokio lygio rezultatų buvo pasiekta jau po pirmųjų papėdžių gyvenviečių tyrinėjimų 6 dešimtmečio pabaigoje.

Papėdžių gyvenvietėse tyrimų metu iki šiol fiksuojami tik radiniai bei smulkios struktūros (židiniai, ūkinės duobės, stulpavietės). Esminiams jų struktūros elementams (pastatams, keliams, sklypams) nustatyti neskiriama jokio dėmesio. Apie kelius, sodyboms skiriamus sklypus, tvoras, vandens telkinius, želdinius išvis neturima jokių duomenų. Labai mažai jų surinkta ir apie pastatus – esminį papėdžių gyvenviečių objektą. Nors tyrinėjimų ataskaitose apie juos abstrakčiai kalbama labai daug (ypač V. Daugudžio), paprastai tai tik su pastatais susijusių radinių (pvz., molio tinko) ar struktūrų (pvz., židinių, stulpaviečių) konstatavimas. Pats pastatų planas, dydis, paskirtis lieka neaiškūs. Tokių paminėjimų negalima įvardyti atskirais pastatais. Negalime pastatais laikyti ir pačių tyrinėtojų išskirtų jų vietų, jeigu beveik nėra medžiagos tiems pastatams apibūdinti. Geras pavyzdys yra Veršvų papėdės gyvenvietė. Joje 1985–1986 m. V. Daugudis išskyrė net 154 pastatų vietas, 10 skirtingų vietų ištyręs vos 231 m^2 plotą. Dauguma šių pastatų buvo pastebėti įžemio lygyje. Iš jų plote 5 (63 m^2) aptikti net 65 pastatai (Daugudis, 1986š, p. 46)[14]. Pastatų skaičius nestebintų, nes gyvenvietė egzistavo labai ilgą chronologinį laikotarpį, siekiantį apie pusantro tūkstančio metų (Daugudis, 1988, p. 28). Stebina visiškas tyrinėtojo voliuntarizmas išskiriant šiuos pastatus. Taip 32 m^2 dydžio plote 1 aptikti 23 pastatai (Daugudis, 1985š, p. 27) identifikuoti tik pagal negausias stulpavietes, kurias dėl jų dydžio (skersmuo 4–6 cm (didesni – išimtis), gylis – 3–4 cm) geriau vadinti kuolavietėmis. Vieną pastatą identifikuoja nuo vienos (!) iki 12 tokių kuolaviečių (dažniausiai 3), o didžiausias išlikusių sienų ilgis siekia 1,2x1 m (Daugudis, 1986š, p. 68) (ties dauguma kitų sienų ilgis išvis nenustatytas). Jokių kitų pastatą charakterizuojančių požymių nenustatyta. Analogiška padėtis ir plote 5, tik čia nemažai pastatų išskirta vos pagal dvi kuolavietes. Tai nepatikima interpretacinė medžiaga, tyrinėjimų ataskaitoje visiškai užgožusi fiksacinę, dėl to Veršvų gyvenvietės pažinimas tampa itin problemiškas.

Papėdžių gyvenviečių pastatai. Visose iki 2003 m. imtinai tyrinėtose papėdžių gyvenvietėse išskirta vos 24 statiniai (vienas pastatas aptiktas rečiau nei kas trečioje gyvenvietėje). Tyrinėtojai nustatė bent jau jų dydį, nors ne visuomet pats pastatas tilpdavo tyrinėjamame plote. Vadinasi, norint aptikti vieną pastatą, teko ištirti beveik 800 m^2 plotą. Kad suprastume, kodėl liko nepastebėta didžioji dalis gyvenvietėse stovėjusių pastatų vietų, paminėsime geriausiai išlikusius.

Aukštadvario papėdės gyvenvietėje už piliakalnį supusio griovio rastas medinis 4x4 m dydžio gyvenamasis pastatas su įėjimu pietinėje dalyje bei keturkampe krosnimi šiaurės vakariniame kampe. Krosnis buvo iš moliu surištų akmenų. Pastatas turėjo 3 aukštais krautus akmeninius pamatus. Jis buvo įleistas į įžemį 1,3 m (7 pav.), medinėmis grindimis (Bernotaitė, 1958š, p. 37–41, 83–84). Pastatas pagal jame rastą medžiagą datuojamas greičiausiai XIV a.

Daubarių papėdės gyvenvietėje aptiktos dviejų sudegusių maždaug 4x4 m dydžio gyvenamųjų pastatų liekanos su iš akmenų krautomis krosnimis kampuose. Vieno pastato krosnis buvo pietiniame, kito – šiaurės rytų kampe (Daugudis, 1976š, p. 71) (8 pav.). Abu pastatai datuojami II tūkst. pradžia.

Imbarės papėdės gyvenvietėje vienas sudegęs pastatas buvo 4,2x3,4 m dydžio, išsiskyrė molio juostomis sienų vietose. Jo pietrytiniame kampe buvo iš akmenų krauta krosnis (9 pav.). Pastatas datuotas XI–XII a. (Daugudis, 1969š, p. 82–84). Kito šioje gyvenvietėje aptikto pastato dydis 3,5x3,5 m, iš akmenų krauta krosnis buvo šiaurės vakarų kampe (Daugudis, 1978š, p. 38).

Veršvų papėdės gyvenvietėje 6,3x3 m dydžio pastatas atkastas apatiniame kultūrinio sluoksnio horizonte. Jis buvo su pertvara, įėjimu šiaurės vakarų kampe (Daugudis, 1986š, p. 54) (10 pav.). Pastatas priskirtas I tūkst. pr. Kr.

Pastabos ateičiai. Pateikti pavyzdžiai rodo, kad papėdžių gyvenvietėse geriausiai išskirti nedideli gyvenamieji pastatai. Kokie buvo negyvenami pastatai, lieka visiškai neaišku. Pastatų vietos aptiktos tik išskirtiniais atvejais, kuomet buvo įgilintos į įžemį (Aukštadvaris), išliko sudegusios liekanos (Daubariai), aiškiai išsiskyrė

[14] Realiai įvardijami 67 pastatai, nes pastatų 38 ir 39 numeriai dubliuojasi (žr. Daugudis, 1986š, p. 28–30).

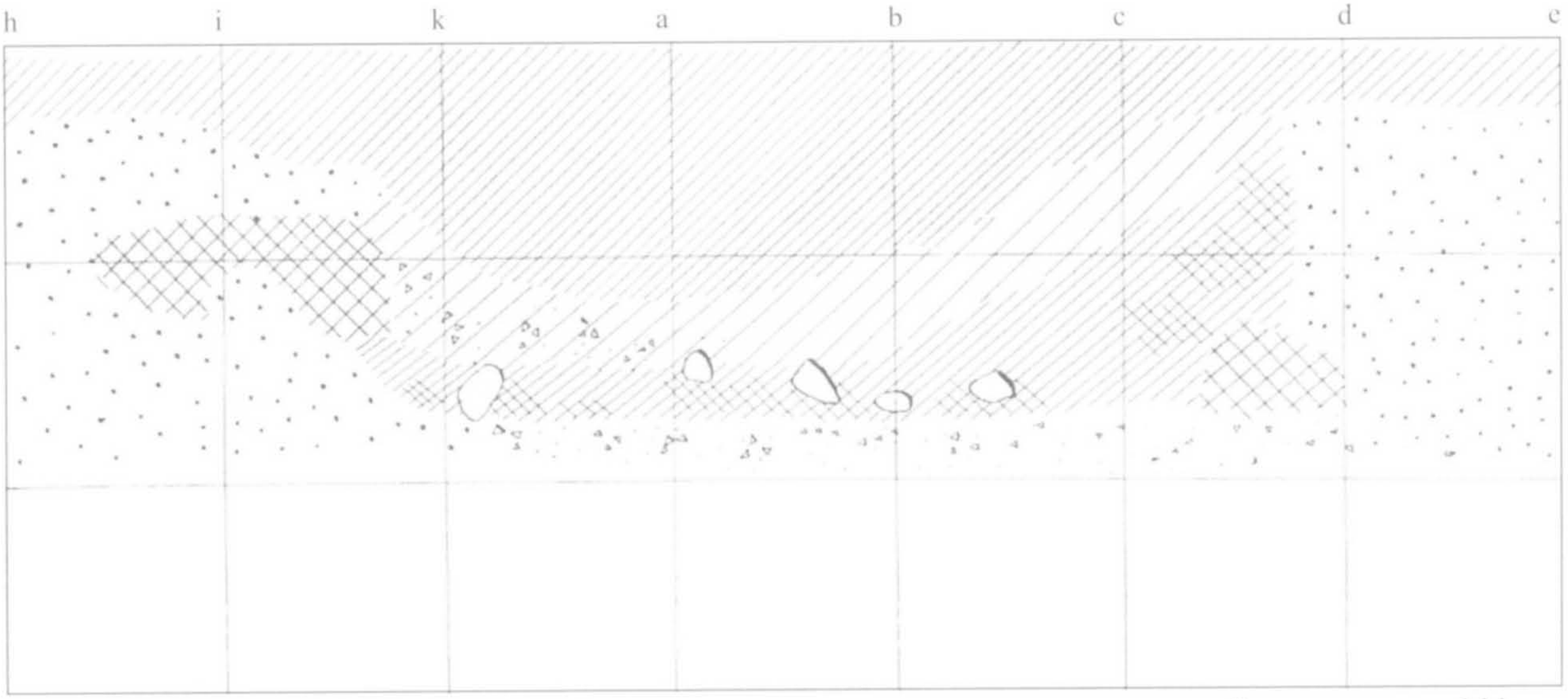

7 pav. Aukštadvario papėdės gyvenvietės pastato pjūvis (LIIR Nr. 743).

8 pav. Daubarių papėdės gyvenvietės pastato planas (Daugudis, 1976š, pav. I:16).

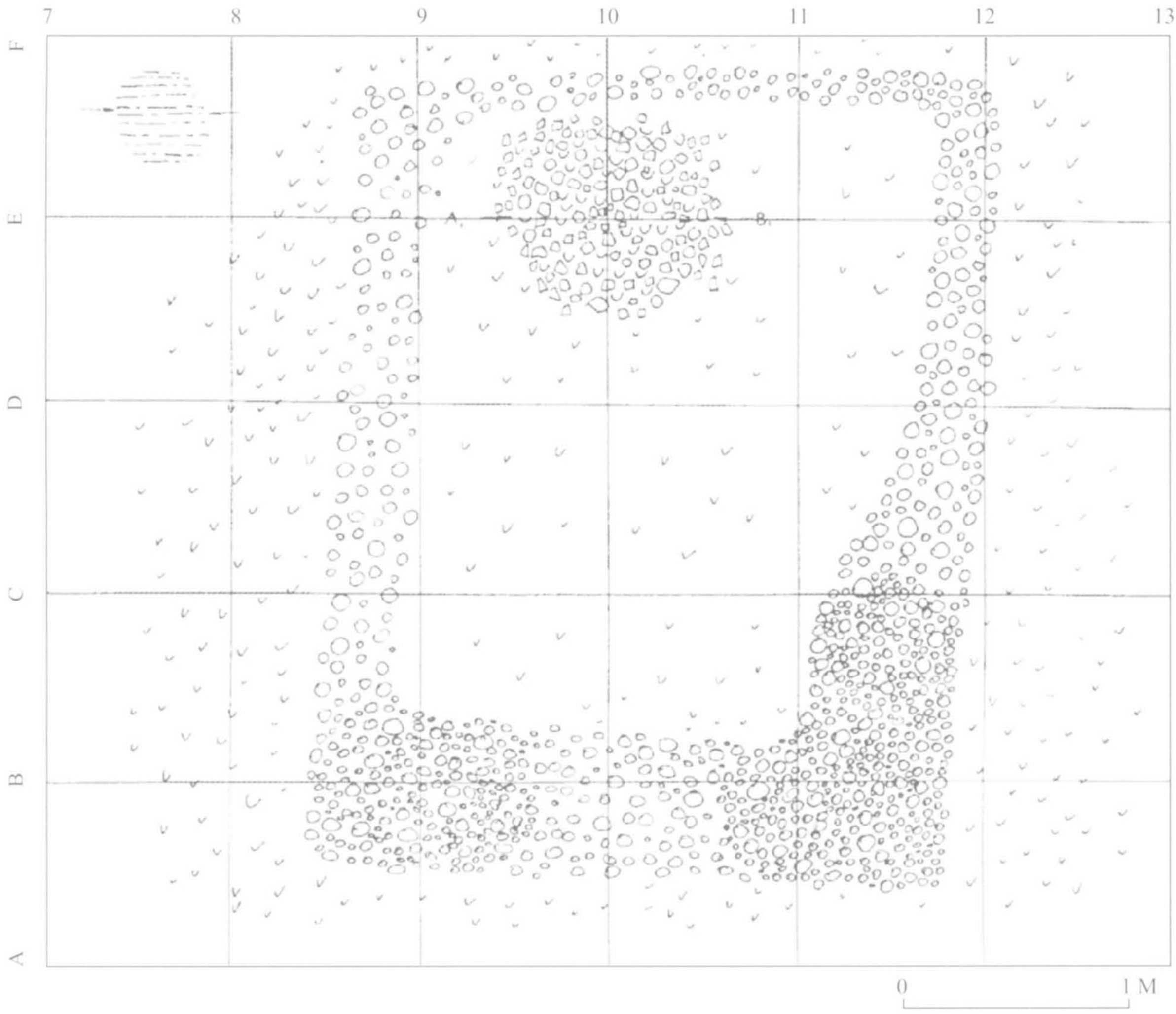

9 pav. Imbarės papėdės gyvenvietės pastato (1969 m. tyrinėjimai: plotas 5, gylis 35–40 cm) planas (LIIR Nr. 3278).

(Imbarė, Jaučakiai). Jų tiesiog nebuvo galima nepastebėti. Tai rodo būtinumą keisti lauko tyrimų metodiką, pirmiausia – fiksaciją. Neišliekant organikai bei nesant akmeninių pamatų, norint aptikti statinių vietas pagrindinį dėmesį tyrimuose tenka kreipti į radinių ir struktūrų tarpusavio išsidėstymą. Kadangi iki šiol nežinoma, kokie radiniai yra vienų ar kitų pastatų ar struktūrų indikatoriai, belieka viską kruopščiai fiksuoti. Daugiausia dėmesio čia turėtų būti skiriama tiesiogiai su pastatais susijusiems dalykams: molio tinkui, medžio degėsiams bei trūnėsiams. Taip bent bus sukaupta išsamesnė medžiaga būsimiesiems papėdžių gyvenviečių tyrinėtojams.

Prie papėdžių gyvenviečių pažinimo gali prisidėti ir netradiciniai tyrinėjimų būdai. Svarbiausia tarp jų yra aerofotografija. Paskutiniame dešimtmetyje pradėjus iš oro fotografuoti piliakalnius, atsiveria galimybės kai ką pastebėti ir greta jų. Aerofotonuotraukos pirmiausia leidžia patikslinti papėdžių gyvenviečių užimamas teritorijas (11 pav.). Nors tai yra daugiau paminklosauginis nei mokslinis rezultatas, vis dėlto ir tai prisideda prie jų pažinimo. Žymiai įdomesni yra 2004 m. pavasarį prie daugiau nei dešimties ankstyvųjų Lietuvos piliakalnių aptikti apvalūs kelių metrų skersmens ratai[15] (12 pav.). Jų tyrimai dar nepradėti, tad šių ratų paskirtis neaiški. Viena

[15] Pirmąjį tokį 5,6 m skersmens ratą šio straipsnio autorius kartu su Z. Bauboniu aptiko 2004 m. balandžio 21 d. prie Nolėnų (Utenos r.) piliakalnio.

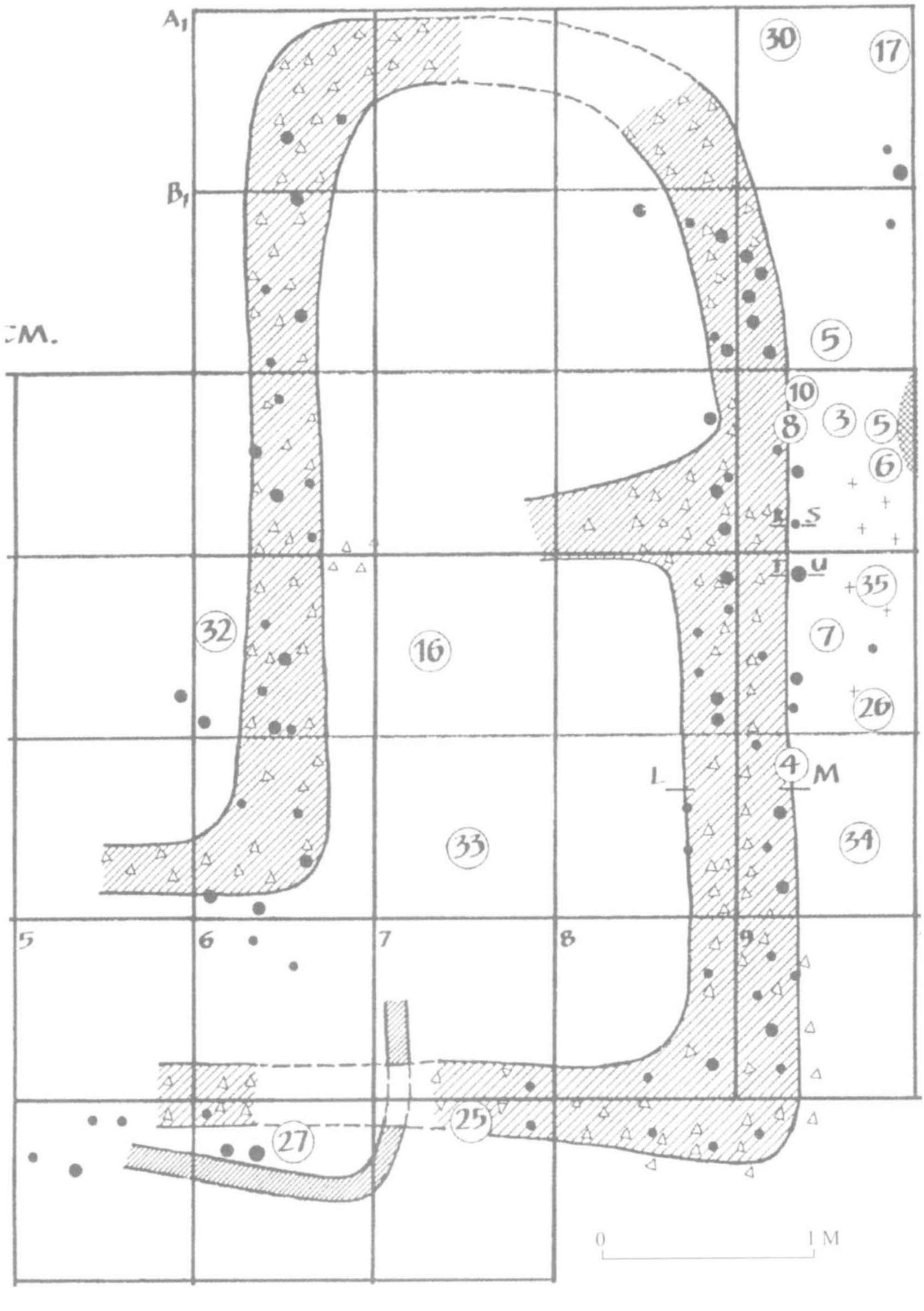

10 pav. Veršvų papėdės gyvenvietės pastato planas (1986 m. tyrinėjimai: plotas 6, gylis 30–40 cm) (LIIR Nr. 10837).

11 pav. Apuolės piliakalnio papėdės gyvenvietė iš oro (pietų) (Jarockis, 1996š, p. 31, pav. 5).

12 pav. Ratas Jaurelio piliakalnio rytinėje papėdėje iš šiaurės, 2004 04 21. *Autoriaus nuotr.*

galimų hipotezių yra ta, kad šie ratai yra ankstyvojo laikotarpio būstų vietos.

Papėdės gyvenvietėms pažinti svarbus yra ir kitas tyrimų būdas. Tai fosfatinė gręžiniais paimamų mėginių analizė (Авдусин, 1980, с. 73–74). Ji paremta tuo, kad gyvenviečių vietose dirvožemyje yra žymiai daugiau fosfatų nei kitur. Šis būdas pastaruoju metu gerokai primirštas, Lietuvoje išvis netaikytas, tad jo panaudojimo galimybės dar neatskleistos.

Išvados. Peržvelgus ikišiolinius Lietuvos piliakalnių papėdžių gyvenviečių tyrimus vos keliais aspektais galima padaryti kelias išvadas, reikšmingas tolesniam jų pažinimui.

Papėdžių gyvenviečių specifika, nepaisant jau 60 metų trunkančių šių gyvenviečių kasinėjimų, tebėra neatskleista. Per tą laiką papėdės gyvenvietės dauguma atvejų buvo tiriamos paminklosauginiais tikslais, o jose iškasta medžiaga nesulaukė platesnės analizės.

Iki šiol iškastos medžiagos pagrindu ištirti papėdės gyvenvietės struktūros bei raidos beveik neįmanoma dėl kelių dalykų. Didžiajai tyrinėtų papėdžių gyvenviečių daliai kasinėta mažiau kaip 1% jų užimamo ploto, tirti plotai buvo skirtingose vietose, jų fiksacijoje pernelyg daug dėmesio skirta formaliai stratigrafijai, patys papėdžių gyvenviečių tyrėjai nesidomėjo šios rūšies archeologijos paminklais.

Papėdžių gyvenviečių tyrimų metu fiksuoti tik radiniai bei smulkios struktūros (židiniai, ūkinės duobės, stulpavietės). Gyvenvietę apibūdinančioms didesnėms struktūroms (pastatams, keliams, sklypams) nustatyti neskirta daugiau dėmesio, dėl to iki 2003 m. imtinai tyrinėtose gyvenvietėse išskirti vos 24 statiniai.

Papėdžių gyvenviečių pažinimo padėtį gali pakeisti tik kokybiškai nauji jų tyrimai, taikant naujas medžiagos fiksavimo metodikas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Archeologinių, 1994 – Archeologinių tyrinėjimų ir atsiskaitymo už juos bendrieji reikalavimai // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 354–366.

Bernotaitė A., 1958š – Aukštadvario, Jiezno raj., piliakalnio gyvenvietės archeologinių tyrinėjimų 1958.V.26–VIII.21 dienoraštis // LIIR F. 1, Nr. 79.

Daugudis V., 1969š – Imbarės piliakalnio ir jo senosios gyvenvietės, Kretingos raj., 1969 m. kasinėjimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 277.

Daugudis V., 1976 – Seniausieji mediniai pastatai ir įrenginiai Lietuvoje (3. M. e. I tūkstantmečio I pusės pastatai) // MADA. Vilnius, 1976. T. 2(54), p. 57–67.

Daugudis V., 1976š – Daubarių k., Mažeikių raj., I ir II piliakalnių bei jų senųjų gyvenviečių 1975 ir 1976 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita // LIIR F. 1 Nr. 455.

Daugudis V., 1978 – Gyvenvietės ir pastatai // Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. Vilnius, 1978. T. 1, p. 14–47.

Daugudis V., 1978š – Imbarės k., Kretingos raj., piliakalnio gyvenvietės 1978 m. kasinėjimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 652.

Daugudis V., 1981 – Seniausieji mediniai pastatai ir įrenginiai Lietuvoje (4. M. e. V–VII amžių įtvirtinimai ir pastatai) // MADA. Vilnius, 1981. T. 2(75), p. 61–73.

Daugudis V., 1982 – Senoji medinė statyba Lietuvoje. Vilnius, 1982.

Daugudis V., 1985š – Veršvų, Kauno m., piliakalnio senosios gyvenvietės 1985 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 1194.

Daugudis V., 1986š – Veršvų, Kauno m., piliakalnio ir jo senosios gyvenvietės 1986 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 1259.

Daugudis V., 1988 – Veršvų piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1986 ir 1987 metais. Vilnius, 1988, p. 28–31.

Daugudis V., 1990 – Imbarės archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai // Žemaičių praeitis. Vilnius, 1990. T. 1, p. 54–65.

Graudonis J., 1994 – Arheoloģijas terminu vārdnīca. Rīga, 1994.

Grigalavičienė E., 1992 – Juodonių piliakalnis ir gyvenvietė (Rokiškio raj.) // LA. Vilnius, 1992. T. 9, p. 41–91.

Hołubowicz W., 1939 – Krzywy gród z XIV w. na Górze Bekieszowej w Wilnie // Wilno. Wilno, 1939, Nr. 1, p. 27–35.

Jarockis R., 1996š – Žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai Žvelgaičio kalno piliakalnyje ir gyvenvietėje, Raktuvės piliakalnio gyvenvietėje, Zagarėje, Joniškio r., Eketės piliakalnio gyvenvietėje, Klaipėdos r., ir Apuolės piliakalnio gyvenvietėje, Skuodo r., 1996 metais // LIIR F. 1. Nr. 2664.

Jarockis R., 1998š – Impilties piliakalnio ir senovės gyvenvietės (AR 525a), Kretingos raj., Laukžemės sen., 1998 metų archeologiniai žvalgomieji tyrimai // LIIR F. 1. Nr. 3261.

Jovaiša E., Markelevičius A., 1976 – Lietuvos TSR archeologijos paminklai ir jų apsauga. Vilnius, 1976.

Kulikauskas P., 1965 – Badania archeologiczne na Litwie w latach 1955–1961 // Acta Baltico–Slavica. Białystok, 1965. T. 2, p. 203–259.

Kulikauskas P., 1970 – Paveisininkų, Lazdijų raj., piliakalnis ir jo tyrinėjimai // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. Vilnius, 1970. T. 11, p. 227–246.

Kulikauskas P., 1982 – Užnemunės piliakalniai. Vilnius, 1982.

Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A., 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.

Kulikauskas P., Luchtanas A., 1979š – „Mindaugo Sosto" piliakalnio tyrinėjimai 1979 m. // LIIR F. 1. Nr. 700.

Kuprevičius V., 1941 – Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus 1936.XI.1–1939.XII.31. darbų apyskaita // Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus metraštis. Kaunas, 1941. T. 1, p. 331–391.

Lietuvos, 1975 – Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1975. T. 2.

Lietuvos, 1988 – Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. Vilnius, 1988. T. 1.

Luchtanas A., 1989š – Tyrinėjimai Kernavėje, Pajautos slėnyje, 1989 m. Ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 1644.

Merkevičius A., 1984 – Geležies amžiaus atviro tipo gyvenvietės Lietuvoje // Jaunųjų istorikų darbai. Vilnius, 1984. Penktoji knyga, p. 109–105.

Merkevičius A., Stankus J., 1975š – Jautakių km. piliakalnio ir gyvenvietės Tirkšlių apyl., Mažeikių raj., 1975 m. tyrinėjimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 519.

Merkevičius A., Stankus J., 1976š – Jautakių kaimo piliakalnio ir gyvenvietės, Tirkšlių apyl. Mažeikių raj., 1976 m. tyrinėjimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 550.

Nakaitė L., 1959 – Juodonių gyvenvietės (Rokiškio raj.) archeologinių tyrinėjimų duomenys // ILKI. Vilnius, 1959. T. 2, p. 138–150.

Navickaitė O., 1956š – Bačkininkėlių km., Pakuonio apyl., Prienų raj., „Pergalės" kolūkyje, piliakalnio tyrinėjimų dienoraštis (1956.VII.15–1956.VIII.20) // LIIR F. 1. Nr. 49.

Navickaitė O., 1959a – Bačkininkėlių piliakalnis // ILKI. Vilnius, 1959. T. 2, p. 103–118.

Navickaitė O., 1959b – Guogų–Piliuonos piliakalnis // MADA. Vilnius, 1959. T. 1(6), p. 89–101.

Nerman B., 1958 – Grobin–Seeburg. Ausgrabungen und Funde. Stockholm, 1958.

Puzinas J., 1938 – Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys // Senovė. Kaunas, 1938. T. 4, p. 175–303.

Salatkienė B., 2003 – Geležies lydymo ir apdirbimo radiniai Lieporių 1-oje gyvenvietėje // Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija. Vilnius, 2003. T. LVI, p. 3–16.

Sidrys R., 1999 – Kasinėjimai be teorijos? Kritiškas optimisto žvilgsnis į Lietuvos archeologiją // Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai. Vilnius, 1999, p. 205–238.

Simniškytė A., 2002 – Juodonių piliakalnio gyvenvietė. Chronologiniai ir struktūriniai pokyčiai // Archaeologia Lituana. Vilnius, 2002. T. 3, p. 137–156.

Stankus J., 1998š – Archeologinių tyrinėjimų Lavariškių senovės gyvenvietėje (AR 1218), Trakų raj., 1998 m. ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 3149.

Stankus J., Daugudis V., 1978š – Lavoriškių k., Vilniaus raj., senosios gyvenvietės 1978 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 685.

Svetikas E., 1985š – Alytaus piliakalnio gyvenvietės 1985 metų archeologinių kasinėjimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 1205.

Šešelgis K., 1988 – Lietuvių liaudies architektūros paminklai. Vilnius, 1988. T. 3. Savaimingai susiklostę kaimai.

Tarasenka P., 1956 – Lietuvos piliakalniai. Vilnius, 1956.

Vaškelis A., 2002š – Jaučiakių piliakalnio senovės gyvenvietės (A 346 K2) Kauno raj. 2002 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita // LIIR F. 1. Nr. 4075.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1958a – Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai. Vilnius, 1958.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1958b – Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai // ILKI. Vilnius, 1958. T. 1, p. 44–64.

Volkaitė-Kulikauskienė R., 1959 – Miniatiūrinių piliakalnių Lietuvoje klausimu // ILKI. Vilnius, 1959. T. 2, p. 125–137.

Zabiela G., 1994 – Velikuškių piliakalnio „kapai" // Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse. Vilnius, 1994, p. 46–60.

Zabiela G., 1995 – Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995.

Zabiela G., 2001 – Naujas Lietuvos piliakalnių sąrašo papildymas (1995–2000 m.) // Kultūros paminklai. Vilnius, 2001. T. 8, p. 21–36.

Zabiela G., 2003 – Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas // LA. Vilnius, 2003. T. 24, p. 33–56.

Zabiela G., Vaitkevičius V., 1998 – Archeologijos paminklų žvalgymas Žemaitijoje // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 487–497.

Žulkus V., 1997 – Palangos viduramžių gyvenvietės // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Klaipėda, 1997. T. VI.

Авдусин Д. А., 1980 – Полевая археология СССР. Москва, 1980.

Голубовичи Е. и В., 1945 – Кривой город – Вильно // Краткие сообщения института истории материальной культуры. Москва, Ленинград. 1945. Вып. 11, с. 114–126.

Таутавичюс А., 1970 – Археологические исследования в Литве в 1962–1966 гг. // Acta Baltico–Slavica. Białystok, 1970. T. 7, p. 207–241.

Энцыклапедыя, 1993 – Энцыклапедыя. Археалогія і нумізматыка Беларусі. Мінск. 1993.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje
ILKI – Iš lietuvių kultūros istorijos
LA – Lietuvos archeologija
LIIR – Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas
MADA – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija
SHM – Valstybinis istorijos muziejus (Stokholmas, Švedija)

FOOT SETTLEMENTS OF HILL-FORTS: PROBLEMS OF INVESTIGATIONS IN LITHUANIA

Gintautas Zabiela

Summary

The foot settlements of hill-forts are one of least known monument types in the Lithuanian archaeology. They are an integral part of the hill-fort as a complex of archaeological monuments. So far not a single individual study was dedicated to them. This article presents a general overview of the investigations carried out in them up to 2003 and discusses the name of the object, its place among other archaeological monuments, the influence of scope of investigations on full understanding of object, the location of buildings in the structure of settlements.

The cultural layers at the hill-fort, contemporaneous to the latter, are regarded as a foot settlement. Until now, from above 800 known hill-forts, only at 350 hill-forts there were found foot settlements. It remains unclear why at the majority of hill-forts no such settlements were detected (did not exist, were destroyed later or not found as yet).

The first foot settlements were explored and investigated since the 4th decade of the XX century. The first foot settlement investigated in a large-scale manner from 1954 to 1955 and in 1957 was at the Migonys hill-fort (Fig. 1). During the period from 1955 to 1959 some foot settlements were excavated in a more detailed way what enabled to form a most general image about this type of archaeological monuments. Later the scopes of excavations decreased. Only in the second half of the 8th decade the excavations again grew in volume along with the self-financing investigations started in building lots. The rescuing excavations did not induce any larger familiarization with foot settlements. A new stage in their investigations began in 1998 after publication of the exhaustive monograph on the foot settlement at the Palanga hill-fort.

Up to 2003 inclusive in Lithuania there were investigated 81 foot settlement at hill-forts (Table 1) (Fig. 2). This cipher doe not include 4 settlements (Kernavė, Palanga, Vilnius, Žardė), which not infrequently are identified with towns in the archaeological literature. The aggregate analysis of the excavated foot settlements shows that they were investigated not systematically, in small volumes in comparison with the whole area of the object. Averagely, an area somewhat less than 1% (about 237 sq.m.) was investigated in each settlement, the average area occupied by a settlement being 2.48 ha.

The name of foot settlements varied for long time. Though the present name "foot settlement" existed since the 6th decade of the XX century, other terms were in use as well quite a while. Many of them are synonyms. For naming foot settlements, only the terms "homestead sites" and "ancient settlements" should not be used as they mean other types of settlements. As to the term "the subcastle", it is a historic name for these settlements.

Foot settlements cannot be identified with hill-forts (being an integral part of them) for two aspects. They are not an indispensable satellite of each hill-fort and are not fortified (or fortified weakly) in comparison with stronger fortifications of the hill-fort. They are different parts of one complex of archaeological monuments.

For greater understanding of foot settlements, of importance is their overall investigated area and distribution of investigated areas. If a homestead occupies up to 1000 sq.m. (as in the Kernavė foot settlement of the XIV century), then for investigation of the foot settlement of 1 ha, big compact areas should be investigated in order to get an idea of it as of

settlement from the more exhaustive material. It is impossible to excavate fully the place of a building without investigating an area of at least 25 sq.m. In 40% foot settlements only explorations were performed, such as digging of prospect-holes and pilot ditches with area not exceeding 50 sq.m. These investigations of monument protection enable to establish only approximately the occupied territory, chronology and degree of preservation of cultural layer. More can be said about foot settlements only after larger investigations (26 settlements). However, the unevenly dispersed investigated plots, sometimes very small, hinder the archaeologists from interpreting of finds and structures detected there (Fig. 3). The data provided by such archaeological investigations are limited, since sometimes the investigated area coincides with the real existing village place (Fig. 4).

Several erroneous methodical provisions dominating in the excavations of foot settlements in the 8th decade of the XX century did not let to make any generalizations even of places investigated mostly. The greatest obstacles are the following: small and narrow excavated areas (Fig. 5), formal fixing of investigations, where the heed is paid only to stratigraphy (Fig. 6), narrow not investigated test stripes left between investigated areas and investigators' indifference towards foot settlements. During investigations of foot settlements, until now, only finds and small structures (hearths, farming pits, pole-sites) are fixed. No attempts are made to reveal the essential elements of their structure (buildings, roads, plots). No data are available about roads, plots allotted for homesteads, fences, water reservoirs, green plantations.

The most difficult thing is to single out the most essential item – the building of foot settlement during the investigations. In all settlements investigated before 2003 inclusive only 24 structures were singled out (Fig. 7–10). Small as they were, they were detected only due to their remnants very well preserved in the cultural layer. This situation requires paying more heed to things immediately related to buildings, namely to clay plaster, burnt wood and rot.

Non-traditional methods of researches may add some knowledge on foot settlements. For instance, aerophotography (Fig. 11–12) and phosphate analysis. Until now these methods were hardly applied in the investigations of foot settlements.

After the overview of the researches into foot settlements of Lithuania before 2003, several conclusions can be drawn as being of importance on further knowledge.

The specifics of foot settlements remain undisclosed, regardless of 60-year long excavations. During that period the foot settlements were investigated in most cases for monument protection purposes and the material excavated in them was not subjected for any deeper analysis.

Basing on the material excavated so far, it is almost impossible to examine the structure and development of foot settlement for the following reasons: less than 1% area excavated, too much heed for formal stratigraphy in fixing, no interest in archaeological monuments of this type shown by the researchers.

In the course of investigations of foot settlements only finds and small structures were fixed (hearths, household pits, pole-sites). No greater concern was shown to larger structures (buildings, roads, land plots) specifying a settlement. Consequently, up to 2003 inclusive only 24 structures were singled out in the investigated settlements.

Only new investigations of quality with application of new methods of material fixing can change the present situation in the knowledge on foot settlements.

LIST OF TABLE

Table 1. Foot settlements of the Lithuanian hill-forts investigated up to 2003.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Area 2 of the Migonys foot settlement under investigation. 1954.

Fig. 2. Foot settlements of hill-forts investigated in Lithuania up to 2003 inclusive (numeration according to Table 1): 1 – explorations, 2 – larger researches, 3 – settlements not analyzed in the article.

Fig. 3. Distribution of investigated areas in the Daubariai foot settlement.

Fig. 4. Practicalities in investigations of foot settlement (the investigations in Daubariai overlapping the Stasiūnai village place) (sources: Daubariai–Daugudis, 1976, Fig. II:1; Stasiūnai–Šešelgis, 1988, p. 37, Fig. 11): a – actually investigated areas, b – actually investigated area calculated into regular square. 1 – boundaries of homesteads; 2 – wells; 3 – dwellings; 4 – farming buildings; 5 – investigated area; 6– big trees.

Fig. 5. Part of a building with blockhouse construction from the Jaučakiai foot settlement.

Fig. 6. Layout and section of area 18 investigated in 1975 in the Jautakiai settlement.

Fig. 7. Section of a building from the Aukštadvaris foot settlement.

Fig. 8. Layout of a building from the Daubariai foot settlement.

Fig. 9. Layout of a building from the Imbarė foot settlement (investigations of 1969: area 5, depth of 35–40 cm).

Fig. 10. Layout of a building from the Veršvai foot settlement (investigations of 1986: area 6, depth of 30–40 cm).

Fig. 11. Foot settlement of the Apuolė hill-fort. View from air (from South).

Fig. 12. Circle in the eastern foot of the Jaurelis hill-fort from North. 2004 04 21.

Dr. Gintautas Zabiela
Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius,
Kražių g. 5, 01108, Vilnius, tel. 261 49 35.
el. paštas: zabiela@istorija.lt

Gauta 2005 01 19